

MASSA

COMMUNICATIE '82

HOUD NR. 2, JAARGANG 10, 1982

Journalistiek en Ethiek

Symposium ter gelegenheid van het emeritaat van Prof. Dr. E. Diemer

pag. 31

Prof. Dr. E. Diemer

en verder reikende verantwoordelijkheid

pag. 42

Prof. Dr. J.J. van Cuilenburg

Media-pluriformiteit als ethisch vraagstuk

pag. 50

Prof. Dr. G.W. Noomen

Internationale communicatie als ethisch vraagstuk

pag. 58

Prof. Dr. A. van der Meiden

Op zoek naar criteria voor zoekenden

pag. 64

Levensbijzonderheden van Prof. Dr. E. Diemer

MASSA

COMMUNICATIE '82

uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

BIBLIOTHEEK (SOM)
FAC. SOCIALE WET.
Van Evenstr. 2 B
3000 LEUVEN

Onder redactie van:

drs. W.J.M. Asselbergs, prof. dr. E. de Bens, prof. dr. J.J. van Cuilenburg,
prof. dr. G. Fauconnier, drs. P.M. Hendriksen *, prof. dr. J.H.J. van den Heuvel *,
drs. H.J. Smets, prof. dr. J.G. Stappers *, drs. J. Wieten, drs. C.M.J. van Woerkum

* leden kernredactie

Sekretariaat:

C.F.A. Crone

Postbus 258, 6500 AG Nijmegen, tel. 080-512372

Auteurs die kopij willen toezenden, worden verzocht vooraf contact met het sekretariaat op te nemen.

Administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv

Bredaseweg 61 5038 NA Tilburg, tel. 013-425050, giro 1085553

Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te richten aan dit adres.

Abonnementen:

gewoon abonnement : f 62,50
buitenland : f 82,50
studentenabonnement : f 42,50
los nummer : f 12,50
dubbelnummer : f 25,00

Advertenties:

prijzen: 1/1 pag.: f 300,—; 1/2 pag. f 165,—; drukspiegel 12,9 x 19 cm
korting bij herhaalde plaatsing

Foto: Nanko Boerma

Op 1 september 1981 is dr. E. Diemer, hoogleraar in de Kommunikatiewetenschap aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, met emeritaat gegaan. Prof. Diemer was sinds 1958 aan de VU verbonden, eerst als buitengewoon lector, vanaf 1971 als gewoon lector/hoogleraar. Op 10 december van het vorig jaar werd dit afscheid officieel gevierd met een symposium over het thema 'Journalistiek en Ethiek'. De inleidingen die toen werden gehouden zijn in dit nummer van MASSACOMMUNICATIE opgenomen, evenals het afscheidscollege van prof. Diemer benevens een opgave enige zijner publicaties. Het afscheid van prof. Diemer van de universiteit betekent tevens zijn vertrek uit onze redactie. Daarom is dit speciale congresnummer ook bedoeld als een hommage aan hem die zich vele jaren aan de ontwikkeling van het tijdschrift MASSACOMMUNICATIE heeft gewijd.

Een van onze hoogleraren Schenkveld, de graecus, heeft op deze plaats eens een verhandeling gehouden over hoe in de oudheid sprekers zich reeds bij de aanhef van hun betoog van belangstelling wisten te verzekeren. In onze tijd is zulk een uitdaging ook de media niet vreemd. Hoe reeds dadelijk voor een te verstreken informatie op de aandacht beslag te leggen? Een van de mediamieke stelregels luidt: geef terstond antwoord op de vragen naar het 'wie wat waar wanneer en hoe'. Om van de kop maar te zwijgen.

Het zou mij niet verbazen, zo het citeren, bij de aanvang van een betoog, van artikel 7 onzer grondwet enige garantie van althans aanvankelijke aandacht inhield. En dat geldt waarlijk niet van elk wetsartikel.

Welaan, ik heb reeds te lang getalmd: 'Niemand heeft voorafgaand verlof nodig om door de drukpers gedachten en gevoelens te openbaren behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet'.

Tot de keuze van deze aanhef kan ik mij bovendien enigermate gerechtigd achten, omdat ik – het is nu alweer 44 jaar geleden – op het toenmalige podium van deze universiteit mijn academische studie besloot met de verdediging van een boek dat voor een belangrijk deel op dit grondwetsartikel betrekking had. Daar stond ik dan als een prille, wat schrale jongeman van even 26, wie nadien wel met recht verweten is dat hij de slankheid van het eerste uur is kwijtgeraakt. Hij stond er tegelijk argeloos en bedeesd.

Argeloos, want het is nogal wat: op zulk een leeftijd allerlei wijsheden ten beste te geven over zulk een onderwerp. Bedeesd bovendien, omdat hij zich machteloos bewust was dat dadelijk na hem op datzelfde podium iemand zou staan, hem toen reeds dierbaar, teneinde op

haar beurt een ander boek, over een ander onderwerp ook, te verdedigen. Het was haar wens dat ik voor zou gaan. Ik kon haar nu niet meer helpen, was zelfs geen paranymph. Tot mijn geruststelling bleek ze overigens uitstekend in staat zichzelf en haar boek, met de erbij gevoegde stellingen, te verdedigen.

Ook in mijn verdere leven heb ik in allerlei omstandigheden en situaties – en dat werden er nogal wat – van haar zijde hulp en bijstand, ook in de vorm van bemoediging, mogen ondervinden. Ik stel er prijs op, dit in dit uur en op deze plaats publiekelijk en met dankbaarheid te verklaren.

Artikel 7 dus, een artikel waarin, klassiek geformuleerd als zojuist geciteerd, begrippen als vrijheid en verantwoordelijkheid zijn samengevoegd en juridisch in balans gebracht. Een artikel waarin aan de drukpers tot zelfs in de hoogste staatswet een tegelijk erkennende en beschermende vermelding ten deel is gevallen. Dat was iets waarop die drukpers zich sindsdien dan ook wel heeft laten vóórstaan. Dit laatste niet het minst door dat omvangrijke deel van de drukpers waaronder wij allengs het medium van 'de pers' zijn gaan verstaan. Voorts nog met uitstralings-effect ten gunste ook van al de aanzienlijk later geboren media.

Ik kan het niet laten nog even bij dat artikel 7 te toeven. In het algemeen gesproken, heeft de jurist in mij een bekommerd bestaan geleid, maar hier was iets van een eerste wetenschappelijke liefde.

In 1937, het jaar van mijn promotie, had het artikel reeds een lange geschiedenis doorlopen, al omvat de geschiedenis van de meningsuiting door de drukpers, alleen al in ons land, nog heel wat meer.

Het artikel was in 1815, zij het in uitgebreider formulering en op een andere

* REDE uitgesproken bij zijn afscheid als hoogleraar in de leer der communicatiemiddelen in de faculteit der sociale wetenschappen/subfaculteit der sociaal-culturele wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam op 10 december 1981.

plaats dan de later ingeruimde – namelijk in het hoofdstuk van onderwijs en, let wel, armbestuur – in de grondwet opgenomen op uitdrukkelijke wens – daaraan mag ook wel eens worden herinnerd – van de Belgen.

En sedertdien heeft het artikel, als de omstandigheden daartoe leidden, altijd wel een duidelijke, als regel afwerende werking gehad. Een eenvoudige en zelfs schijnbaar achteloze verwijzing naar het artikel was vaak al voldoende om de overheid, landelijk of lokaal, tot bedachtzaamheid en terughoudendheid te bewegen. Bovendien hield de rechter een oogje in het zeil. Het had dus iets van schrikdraad in de Nederlandse wei.

De situaties waren als regel nogal verschillend. Zo luidde in die jaren dertig de probleemstelling, of artikel 7 een verschijningsverbod gedoogde voor publikaties vanuit wat toen werd aangeduid als niet-democratische partijen. Op die vraagstelling liet ik per dissertatie een ferm 'neen' vernemen. Maar onlangs was er een andere probleemstelling. Het had toen zelfs even de schijn, alsof het artikel zich tegen – althans een deel van – de pers zou kunnen keren. Wat was het geval? Het artikel schept naar algemeen oordeel voor de drukpers een onafhankelijkheidspositie ten overstaan van de overheid. Voor de overheid geldt onthouding als plicht. Maar hoever reikt deze plicht tot onthouding? Betekent het ook, dat de drukpers van de overheid geen hulp heeft te wachten indien zij door ongunst ter tijden in haar voortbestaan wordt bedreigd?

De gangbare opvatting is naar mijn indruk thans wel, dat voor de overheid aan het artikel geen belemmering mag worden ontleend om in het regeringsbeleid ook enige verantwoordelijkheid aan de dag te leggen voor een in de mogelijkheid van zijn voortbestaan benard mediumtype. Geen houding van onthouding derhalve. Weliswaar verplicht het artikel dan tegelijk ook wel om te zoeken naar zekerheid dat de door de overheid verleende bijstand geen invalshoek wordt voor een meer inhoudelijke bemoeienis.

Ik heb dus geen moeite te erkennen dat artikel 7 en de aanverwante materie, de betrekkingen derhalve tussen overheid en medium, mijn belangstelling hebben behouden: die discussies telkens weer, die jurisprudentie, die pogingen een enkele maal tot herziening en aanvulling, en dan ook de Verklaring van de rechten van de mens der Verenigde Naties van 1948 en de Europese Conventie van de rechten van de mens van 1950.

Zelf kwam ik al in het oprichtingsjaar 1945 in de Persraad: het adviescollege voor de overheid in persangelegenheden. In 1945 ook werd ik aangewezen als lid van een commissie die een voorontwerp perswet had te maken, een bezigheid overigens die weinig succes opleverde. Intussen bewees dit laatstbedoelde brokje geschiedenis eens te meer hoe gevoelig de zaken hier liggen. Zo leeft bijvoorbeeld in mijn herinnering nog voort het buitengewoon congres van de Federatie van Nederlandse Journalisten uit 1950, dat in grote meerderheid een wetsontwerp op de journalistieke verantwoordelijkheid afwees. Het oordeel luidde: niet aldus. Journalistieke verantwoordelijkheid? Stellig, maar de vrijheid van drukpers en meningsuiting gaf de journalisten toch de wens in van een meer passende benadering. Op titelbescherming werd geen prijs gesteld, zomin als op het creëren van 'registerjournalisten'. De commissie zelf werd in 1960 ontbonden; ze had toen in jaren al niet meer vergaderd en haar bestaan was in feite vergeten.

De verantwoordelijkheid waarvan de grondwet gewaagt is er een zoals in de grondwet betaamt: een verantwoordelijkheid van juridische aard, een verantwoordelijkheid naar de formele wet, en bovendien een verantwoordelijkheid die heel de drukpers – en niet alleen in de zin van 'de pers' – raakt. Met nog andere woorden: verantwoordelijkheid naar straf- en civielrecht. Ook die verantwoordelijkheid dient te blijven bestaan; dat is geen punt. Ethiek, hoe mooi ook, maakt recht niet overbodig. Waarbij het wel mogelijk kan zijn, dat die juridische verantwoordelijkheid bij tijd

en wijle dient te worden bijgesteld, waarop dan weer de stand van de ethiek zijn invloed kan uitoefenen.

Ik verlaat nu echter toch het terrein van het juridische, want mijn bedoeling is eigenlijk iets meer te gaan zeggen van een andere verantwoordelijkheid, van ander dan juridisch karakter, en wel van ethische, wil men: vakethische aard, een verantwoordelijkheid van een verder reikende hoedanigheid.

Het betreft hier trouwens ook weer een materie die mij de jaren door, zowel in de beoefening van de praktijk als in de meer theoretische bezinning – en dan nog wel zo intens als met het juridische het geval was – heeft beziggehouden. Want, geloof mij, er zijn stellig dagen geweest waarop ik niet aan dat artikel 7 heb gedacht, maar de vragen met betrekking tot die andere verantwoordelijkheid lieten nimmer af.

Vandaar dan dat ik, nadat ik mijn eerste verblijf aan de universiteit had afgesloten met die studie over de juridische verantwoordelijkheid, vandaag bij mijn definitieve afscheid, en op wat rijper leeftijd dus tevens, nog wat zou willen toeven bij de verantwoordelijkheid naar haar meer ethische aspecten. Weliswaar heb ik ook nu nog wat getreuzeld. Blijkbaar had ik een aanloop nodig. De overweging echter dat in een afscheidswoord meestal wel iets meer 'mag' deed mij over mijn aarzeling heenstappen. Het blijft overigens, en onvermijdelijk, bij enkele notities. Reeds bij oppervlakkige beschouwing dan blijken de media gekenmerkt te worden door beroepsethische aspecten. Ik zal er straks wel enige vermelden. In het bijzonder echter wordt men zich dit bewust, wanneer men zich realiseert welke plaats de media in ons leven, ook in onze samenleving, zijn gaan innemen, welke taken zij allengs op zich hebben genomen en ook welke pretentie zij daarbij zijn gaan voeren.

Voorafgaan moet overigens de constatering dat hier veelal, soms wat gemakkelijker, in verzamelbegrippen wordt gedacht en ook gesproken: de media, de pers, de journalist. Echter, het ene medium is het andere niet, zeker niet in alle

opzichten. De taken die zij op zich genomen hebben kunnen uiteenlopen. De omstandigheden kunnen verschillend zijn en van invloed op de eisen die men stellen mag. Vervult een medium bijvoorbeeld een monopoliepositie, iets wat zich in deze tijd nogal eens voordoet? Of deelt het een situatie met andere, waardoor het zich duidelijker kan profileren en zich aan vrijheid ook meer kan veroorloven? Er zijn nu eenmaal, zeker in onze tijd, graden van onmisbaarheid.

Het verzamelbegrip pers valt uiteen in dagbladen, nieuwsbladen, opiniebladen en voorts tijdschriften zonder tal. Journalist kan zijn: een verslaggever, een hoofdredacteur, een sportjournalist, een commentator, een columnist, ja nog veel meer. Daarom past elke schoen ook niet iedereen. Maar wezenlijke taken raken toch velen, taken die liggen in de sfeer van informatieverstrekking en in het bijdragen aan de meningsvorming, een en ander met dienovereenkomstige posities voor de media in de realisering van samenleving en democratie.

Dit spreekt nog iets duidelijker wanneer de situatie van nu in haar globaliteit onderkend wordt als resultaat – in elk geval tot nu toe – van een bepaalde ontwikkeling. Ik meen namelijk in de mediageschiedenis, zeker voor wat ons goede land betreft, enkele fasen te kunnen onderscheiden, die ik hier, overigens ook weer noodgedwongen summier, weer geef.

De eerste is dan die van het ontstaan, en de wijze waarop dat met vele media is toegegaan. Te weten op politieke, nader: partijpolitieke, kerkelijke of vergelijkbare initiatieven. In ons land, met naar levens- en maatschappijbeschouwing krachtig ontwikkeld partij-wezen, zijn het – in de vorige eeuw en omstreeks de eeuwwisseling – vooral politieke leiders, en op hun aansporen hun aanhang, geweest die zich in dit opzicht hebben beijverd. En we weten van oudsher dat politici – en anderen met hen – zich kunnen beijveren. Kuyper met name, bij zovele andere hoedanigheden ook journalist en organisator,

was buiten zijn eigen blad sterk in het animeren tot het oprichten van regionale en lokale bladen. Overigens verbond hij aan zijn morele steun, wilde men zijn sympathie behouden, wèl de voorwaarde dat in de vloot van bladen het zijne als het vlaggeschip zou worden erkend en gevolgd. Moeilijkheden rezen dan ook als een ander blad al te sterk werd en de loef dreigde af te steken. Het moest dan, meende men, bijdraaien.

In deze situatie voelden zich ook lezer en lezeres behaaglijk, zeker voorshands. Het medium werd gekoesterd, soms met verkleinwoorden als teken van vertederling en toeëigening. Het vertoonde bepaalde kenmerken van een groepsblad, de lezerskring was het resultaat van een landelijke of lokale verkaveling, de identiteit en ook de ethiek van het medium waren die van de groep.

Intussen, een zich uitbreidende informatiebehoefte zowel als -verstrekking, en ook een toenemende mogelijkheid tot actualisering daarvan, gingen zich doen gelden, en het begon te komen tot het slaken van banden. Verenigingen werden stichtingen of zelfs naamloze vennootschappen, besturen van kiesverenigingen werden colleges van commissarissen. Zo diende een zekere mate van verzelfstandiging voor de betrokken media zich aan, al bleven in deze nu aanbreekende fase zeker nog wel betrekkingen bestaan vanuit gemeenschappelijke achtergronden en motivaties. Het journalistieke beleid, met name voor wat betreft de informatieselectie, werd ook door de gereduceerd voortgezette verhouding nog wel beïnvloed. Wederzijds bleef men voorlopig het gevoel behouden van toch op een bepaalde manier op elkaar aangewezen te zijn. Wederzijds ook bleef er zowel ten aanzien van het verschaffen als van het publiceren van informatie een zekere voorkeursbehandeling. Ook de commentaren waren als regel wel voorspelbaar.

Zoals bekend mag heten is bij een aantal media op de tweede fase nog een derde gevolgd, in de zin van een nog

verder voortgeschreden verzelfstandiging, ditmaal ook ten aanzien van verleden en traditie, en het karakter dragend van een nieuwe oriëntering. Wie vandaag het mediumbestand in ons land tracht te overzien, zal naar mijn gevoelen van deze laatste ontwikkeling bepaalde varianten ontdekken. Ook in dit opzicht is een medium een publiek product, dat zich ter beoordeling aanbiedt. Probeer ik nu te wijzen op bepaalde kenmerken die zich in deze tijd bij media nogal voordoen, dan is daar dus allereerst de reeds vermelde verzelfstandiging, die zich bovendien wàar wil maken en met name uitkomt in de zelfstandigheid van positiebepaling. Een ander kenmerk is een onmiskenbare professionaliteit, gepaard gaande met duidelijke specialisering tot binnen het medium, vergeleken met nogal wat amateurisme in het verleden. Voorts wat instabiliteit in de standpuntbepaling, gepaard gaande met een toch wel op zoek zijn naar een toch bestendige identiteit van niet zelden nieuwe signatuur, een identiteit waaraan men als feitelijk beheerder van het medium ook graag een zekere persoonlijke voorkeur hecht en waarin men tegelijk tot uitdrukking gebracht wil zien wat men met het medium vóór heeft. Ook bij dit laatste zijn weer varianten mogelijk, maar niet ongebruikelijk is die waarbij men via het medium op de samenleving wil inwerken. Als kenmerk van de nieuwe toestand valt ook te noemen een veelzijdig kritische instelling van een aard dat daardoor tevens de verworven onafhankelijkheid wordt beklemtoond. Tegelijk gaat naar mijn aanvankelijk gevoelen het betrokken medium ook in dit opzicht meer het karakter vertonen van een massaproduct, doordat de wat op drift geraakte algemene consument zich wel gemakkelijker als afnemer bij een medium kan voegen, echter met een binding die stellig aan intensiteit heeft ingeboet. Er zit nogal wat beweging onder de afnemers, en naast het verschijnsel van de 'floating voters' is er dat van de 'floating readers'. Ik kom echter op de ontvangerskant terug. Heeft die verzelfstandiging die ik signa-

leerde nu ook invloed op vormgeving en naleving – al dan niet – van de vakethiek? Ten dele stellig. Een binnen een zeker kader werkend medium deelt allicht in de algemene ethiek zoals die binnen dat kader wordt aangetroffen. Tegelijk acht ik de stelling verdedigbaar, dat de journalistieke ethiek in ons goede land – en dat ongeacht het onderscheid naar levens- en maatschappijbeschouwing van waaruit het medium werd beoefend – sinds jaar en dag al een eigen niveau van gedragsregels heeft vertoond, journalistieke valpartijen ten spijt. Mogelijk hangt dat samen met onze volksaard, die immers met de nodige ernst pleegt te doen wat de hand vindt om te doen, inclusief het opzetten van een medium. Vandaar dat in dit vlak vergelijkingen met overigens vergelijkbare landen de proef nogal eens kunnen doorstaan, al blijft de dreiging van afnemend normbesef en van andere verleidingen, mogelijk ook in de richting van commercialisatie, aanwezig. Wel heeft de verzelfstandiging de ethische thematiek, ook in de mate waarin deze als vakethiek specifiek is, stellig onderstreept.

Een van de boeiende aspecten van het mediawezen is, dat er in allerlei situaties zoveel kwalitatieve elementen in het geding zijn. Het is hier een voortdurend selecterend, keurend, afwegend, kortom beslissend bezig zijn. De weg die een journalist heeft te gaan, elke dag weer, is er een van kruispunten en tweesprongen. Dan kan men ook foute beslissingen nemen en tekortschieten. Ethiek veronderstelt die mogelijkheid, ja ze is op de waarschijnlijkheid ervan terug te voeren. 'Als Adam sündigte, wurde er Ethiker', heeft Karl Barth eens gezegd.

Bij beroepsethiek – en het geldt ook de media – is in het geding: een ernst maken met de functie in de situatie waarin deze moet worden verricht; voorts een zich bewust zijn van zijn verantwoordelijkheid, met de bereidheid om van die verantwoordelijkheid ook verantwoording af te leggen; verder een oplettend zijn op 'déformations professionnelles'; tenslotte een in dit alles zelfvormend

bezig zijn en een bereidheid zich zo nodig te laten gezeggen.

Zo ongeveer als hier geformuleerd heb ik het, als de mogelijkheid van de stof zich voordeed, en dat was nogal eens het geval, steeds op mijn meer gewone colleges uiteengezet, en ook dit afscheidswoord kan daarvoor dienen.

Ik laat enkele overwegingen volgen waarom zeker ook ethiek van de media geboden is:

1. de factor van de feitelijke onmisbaarheid die tal van media, elk in hun eigen bijzonderheid, zich hebben verworven ten opzichte van informatieverstrekking en opinievorming, ten opzichte van de ontspanningsfunctie ook, met als spiegelbeeld de situatie van afhankelijkheid waarin de ontvanger is komen te verkeren ten aanzien van zaken die als levensbehoeften mogen gelden;

2. die reeds opgemerkte factor ook van de verzelfstandiging, waardoor de media, ook wat betreft formulering en naleving van gedragsregels, geheel op eigen benen zijn komen te staan;

3. de omstandigheid dat de media, het een meer dan een ander, maar alle toch wel in hun mate, het karakter hebben gekregen van een machtsfactor te zijn in de menselijke samenleving, moeilijk controleerbaar – het tegendeel zou trouwens ook zijn gevaarlijke kanten kunnen hebben – hetgeen echter alleen goed aanvaardbaar is tegenover een althans ethisch verantwoorde beroepsuitoefening;

4. de werking, inclusief wat zij uitwerkt, van de taakvervulling door de media, gelet ook op de vaak nog bestaande onzekerheden die er te dezen aanzien bestaan, en waarvoor ook de jonge ontluikende wetenschap nog slechts ten dele de antwoorden heeft gevonden;

5. dan de inderdaad negatieve overweging dat bij erkenning en nakoming van een redelijke mate van vakethiek de sfeer van vrijheid, die immers op zichzelf zo noodzakelijk is, zoveel mogelijk ongerept blijft, ook omdat zo de overheid weerhouden wordt van het aanscherpen der rechtsbepalingen;

6. en last but not least: het duidelijk

sprekende menselijke element in dit alles: in de media worden mensen geïnformeerd door mensen en veelal over mensen.

Hoezeer het functioneren van de media geïnfiltreerd is door ethische problematiek en hoe veelvuldig de aanrakingsvlakken zijn, laat zich met een reeks van begrippen uit de beoefening van de praktijk gemakkelijk aantonen. Ik noem er ter illustratie enkele.

Dan denk ik bijvoorbeeld aan de bekende trits van informatievergaring, informatieselectie en informatiebewerking.

Welke wegen te bewandelen bij het bijeenbrengen van de informatie? Het gaat nu eenmaal niet altijd goedschiks. Maar hoever mag men gaan? Wanneer wordt een benadering agressief, en is dat altijd verboden? Wanneer worden vragen suggestief? Is een hard interview toelaatbaar? Maar kan een zacht interview niet nog wel zo gevaarlijk zijn?

Bij de informatieselectie doet zich het probleem voor van de criteria. Moet het simpele criterium van de dusgenaamde nieuwswaarde niet bij tijd en wijle met passend argwaan worden bezien? Is bij de selectie niet ook het risico aanwezig van hobbyïsme en van persoonlijke voorkeuren met kans op negatie van andere, toch ook wel belangrijke zaken? En bij de bewerking van de vergaarde en geselecteerde informatie doen zich al evenzeer valkuilen voor, waarbij te denken valt aan de toch wel veelal onvermijdelijke vereenvoudiging van de informatie – met weglating van billijke nuanceringen – en daartegenover aan sensationalisering en beklemtoning van dusgenaamde human interest-motieven.

Ik kan de verleiding niet helemaal weerstaan om naast de hiermee al vermelde begrippen toch nog enkele andere te noemen waarin de ethische vragen al evenzeer present zijn. Als vanzelf gaan de gedachten dan naar het viertal dat wel als de Baschwitz-kenmerken pleegt te worden aangeduid en waaraan ten onzent bijvoorbeeld onze senior Prakke menige bladzijde heeft gewijd:

de actualiteit, de universaliteit, de periodiciteit, de publiciteit.

Van de actualiteit geldt bijvoorbeeld dat de vaak onvermijdelijke spoed toch geen voorwendsel mag worden voor onzorgvuldigheid. Tal van media moeten functioneren op kort zicht, maar levert dat geen scheef beeld op? Om een voorbeeld uit de mediahistorie te noemen: Alle media brengen thans veel informatie over kernenergie, maar het toch wel beslissende begin van deze materie bracht het destijds, achterin de jaren dertig, ook in de gezaghebbende New York Times niet verder dan een bescheiden bericht op pagina 35. De dwang tot actualiteit kan een handicap worden voor verantwoorde informatie. Vervolgens de universaliteit. Vragen die hier rijzen zijn ondermeer: In hoeverre blijft zij steken in de pretentie en zijn ook hier geen gevaren van willekeur, vooroordeel en oppervlakkigheid? Is het vele goed of is het goede veel? In hoeverre wordt de beweerde universaliteit metterdaad benaderd, niet alleen geografisch maar ook naar levensgebieden?

De periodiciteit op haar beurt houdt een eigen dwangmatigheid in en maakt de vrijheid niet zelden relatief.

Dan de publiciteit. Zij is iets wat de media hebben te vergeven. Het kan gebeuren dat zij de ene mens tegen diens zin wordt verstrekt en aan de andere mens tegen diens zin wordt onthouden. Is er in deze tijd van openbaarheid en kenbaarheid nog plaats voor de privacy? Of maakt de journalist die hier terughoudend optreedt zich schuldig aan onthouding van informatie? Een vraag die meermalen rijst is, of het medium – immers deskundig te achten ten aanzien van de publiciteit, haar werking en ook haar gevolgen – niet ook gehouden kan zijn een argeloze verstrekker van gedachten en vooral gevoelens ook eens tegen zichzelf in bescherming te nemen.

De publiciteit blijft een gecompliceerde zaak; ze wordt mogelijk wat al te vlot beschouwd als een natuurlijk sequeel van de openbaarheid, van de rechtspleging bijvoorbeeld. Gecompliceerd ook,

omdat ze èn een weerhoudende èn een aanwakkerende werking kan hebben. De media zijn zich dit ook bewust. Het mogelijk infectueuze karakter van informatie over suicide-gevallen heeft sinds mijn heugenis geleid tot terughoudendheid in de informatie. Dit behoeft niet te betekenen, dat niet toch de totale problematiek, zij het met omzichtigheid, juist in haar totaliteit aan de orde wordt gesteld, mogelijk zelfs aan de orde behóórt te worden gesteld, compleet dan met mogelijkheden tot nazorg, overigens een vervolg waarop tal van media naar hun aard weinig zijn ingesteld.

De actieradius van de media is omvangrijk. Reeds een kwart eeuw geleden verdedigde ik de stelling dat de krant is uitgegroeid van politiek orgaan tot maatschappelijk-cultureel verschijnsel, zij het nog altijd met een verhoogde belangstelling voor het politieke nieuws. Maar dat komt dan door de politiek. De uitbreiding van de actieradius vloeit voor een deel rechtstreeks voort uit het informerend bezig zijn. Vaak toch zal het, tot beter begrip van de verstrekte informatie, nuttig zijn deze te plaatsen in een breder kader of tegen de passende achtergrond. Naast de inlichting dus de toelichting. Deze heeft zich als analyserende journalistiek inmiddels ontwikkeld tot een belangrijk specimen van journalistieke vormgeving.

Daarbij is het niet gebeven. Het verdient de aandacht, dat tal van media zich al in een vroeg stadium zijn gaan toeleggen op kritische beoordeling van gebeurtenissen en verschijnselen. Niet onmogelijk valt dit terug te voeren op de pamflettencultuur uit vroegere tijden. De vraag lijkt moeilijk te beantwoorden, waarop die kritiek als bijgekomen journalistieke bezigheid naar haar 'bevoegdheid' berust, een vraag die, naar het mij toeschijnt, de media niet al te zeer bezighoudt: ze *doen* het nu eenmaal, mogelijk als een min of meer natuurlijk vervolg op die inlichting en die toelichting. Misschien ook als dienstbetoon aan de ontvanger, om hem via het medium een mogelijkheid tot expressie te bieden? Hoe het zij, alles wat met het

op zich nemen van deze werkzaamheid samenhangt is uiteraard al evenmin als het andere reeds genoemde ethisch indifferent. En hetzelfde geldt al die andere elementen in de allengs sterk uitgebreide actieradius van de media, zoals onthullende journalistiek, rechercherende journalistiek, en andere vergelijkbare vormgevingen meer, vormgevingen waarmee — het mag gezegd worden — soms opmerkelijke resultaten worden bereikt, met de Watergate-affaire als wel bij uitstek vermeldenswaardig voorbeeld.

Ik noem nog één element, en wel het commentaar. Een van de journalistieke gedragsregels sinds jaar en dag is die welke een behoorlijke en ook voor de ontvanger duidelijke onderscheiding voorschrijft tussen informatie en commentaar. 'Comment is free, facts are sacred', zo is vele beroepsbeoefenaars generaties lang voorgehouden, en met reden. De Engelse zin stamt van C.P. Scott, hoofdredacteur van The (toen nog Manchester) Guardian. Eerbied voor de feiten blijft journalistieke plicht, al blijft de vraag wel of deze eerbied zo ver moet gaan dat onder alle omstandigheden ook alle feiten voor publiciteit in aanmerking komen. Daartegenover is ten aanzien van het commentaar de vrijheid uiteraard veel groter. Wel heb ik, in de afscheidsbundel uit 1971 voor mijn vriend Rooij, de stelling verdedigd — en blij daarbij — dat zulks niet inhoudt dat er niet ook juist vanuit de journalistieke verantwoordelijkheid gehoudenheid kan zijn tot het leveren van commentaar. Wat nog het commentaar betreft, ik hecht eraan te herinneren dat onze universiteit vorig jaar haar eeuwfeest graag meerdere luister heeft willen bijzetten door, behalve aan anderen, een doctoraat honoris causa te verlenen aan de commentariërende journalist Hendrik Algra, daarmee tegelijk te kennen gevende van hoe wezenlijke betekenis onze universiteit de journalistiek, mits verantwoord beoefend, acht te zijn in de hedendaagse menselijke samenleving. Het zal zijn opgevallen, dat mijn betoog tot dusver nogal ethisch bepaald is geweest en dat de ethische aspecten van

het mediawezen, hoezeer stellig niet uitputtend behandeld, nogal onderstreept zijn. Het was inderdaad mijn bedoeling die aspecten er eens uit te lichten. Ze zijn belangrijk, maar tekortkomingen zijn gemakkelijk mogelijk. Zo gemakkelijk mogelijk dat men zich ten aanzien van bepaalde tekortkomingen moet afvragen of de aanwezigheid ervan feitelijk niet ook geacht kan worden wezenlijk te zijn. Immers, zonder dat men het risico durfde lopen ze te beëindigen, zouden de media vermoedelijk toch weer in ander opzicht in de uitoefening van hun functies tekortschieten. En of dat verantwoord zou zijn? Maar het veronderstelt wel bereidheid tot rechtzetting.

Men verge van mij, gesteld ik zou het kunnen, geen algemene beoordeling van de stand der ethiek op journalistiek gebied. Zeker is dat de media, gevoelig als antennes, meeresoneren met de tijd, zoals ze op hun beurt zeker effect hebben op de tijd. Enkele gedachten kunnen zijn:

Door het uitzonderlijke te registreren maken ze dat uitzonderlijke vertrouwd en zijn ze daardoor wellicht voor velen grensverleggend bezig.

Wil men aandacht vragen voor gebeurtenissen en verschijnselen die men zelf uit de eerste hand heeft meegemaakt, dan lijkt de verleiding tot het schokeffect nogal groot.

Het is in het algemeen moeilijk aan te geven waar het feitelijke registreren eindigt en de beïnvloeding begint.

Erkend moet worden dat de nazorg met betrekking tot hetgeen een bepaalde informatieverstrekking teweeg kan brengen voor de media als regel geen voorwerp uitmaakt van bijzondere zorg; zelf zijn ze inmiddels alweer een dag of een week verder.

En wie behoefte mocht gevoelen tot pogingen huidige situaties te vergelijken met perioden uit het verleden, zou zich tot voorzichtigheid kunnen laten manen door het woord uit Prediker 7, 10: 'Zeg niet: hoe komt het dat de vroegere tijden beter waren dan deze, want niet uit wijsheid zoudt gij aldus vragen'.

Nuttiger is mogelijk de vermelding van

aanwijzingen dat men zich in journalistieke kring ook in onze tijd de noodzaak van vakethische bezinning bewust is. Ik noem er enkele, in willekeurige volgorde. En begin dan met de verwijzing naar wat ik enkele jaren geleden in een preadvies voor de Nederlandse Juristenvereniging over dit onderwerp aanduidde als 'een uitkristallisatie van normen waartoe men vanuit de ervaring in tal van concrete situaties als beroepsgroep gekomen is'. Ik doel uiteraard op het bestaan van zekere gedragsregels, geschreven dan wel ongeschreven, die voor de beoefenaar van de media enige richtlijn inhouden. Dan noem ik de vaak bewogen discussies in de vakpers naar aanleiding van journalistieke consequenties uit gebeurtenissen en situaties.

Verder vermeldt de historie van de media tal van commissies vanuit de georganiseerde journalistiek, in het leven geroepen om zich met zaken als gedragscodes bezig te houden. Van verscheidene ervan heb ik deel uitgemaakt – als zoveel tijdgenoten heb ik nogal commissoriaal geleefd –, commissies bestaande uit vakgenoten van velerlei levensbeschouwelijke kleur en beginsel, maar eensgezind bezig met de vakethische problemen.

Een voorbeeld dat me dezer dagen nog onder de ogen kwam uit het jaarverslag over 1966 van de Federatie van Nederlandse Journalisten: het vermeldt de oprichting van een commissie die een oriënterend onderzoek moet verrichten naar het beweerde verschijnsel van een toenemende afwezigheid van journalistiek normbesef.

Een bijzondere aanwijzing heb ik voor het laatste bewaard: het in het leven roepen in 1960 door de georganiseerde journalistiek van een college ter beoordeling van journalistieke gedragingen, Raad voor de Journalistiek genaamd, en in dat jaar 1960 feitelijk in de plaats komende van de reeds sinds 1948 bestaande Raad van Tucht, maar met een aanmerkelijk wijdere werking. Het betreft hier een belangrijke instelling, ook omdat zij naar aanleiding van binnengekomen klachten tot uitspraken kan ko-

men die als richtlijnen kunnen gelden voor een verantwoorde beoefening van de journalistiek. Maar ook hierover schreef ik breder in het al genoemde preadvies. Overigens kan uit het toch bescheiden gebruik dat van dit college wordt gemaakt mogelijk een indicatie worden afgelezen voor een ook in ethisch opzicht redelijk peil van ons mediawezen in het algemeen. Niettemin, de Raad bestaat. Zelf heb ik met genoeg gedurende een kwart eeuw achter-eenvolgens van beide colleges deel uitgemaakt.

Als voorbeeld wil ik toch één beslissing van de Raad vermelden, omdat de daarin vermelde situatie niet van meer algemene actualiteit is gespeend. Zij betrof een klacht van een lokale minderheidsgroepering dat deze in de verslaggeving van de gemeenteraad niet placht voor te komen, terwijl het blad ter plaatse een monopoliepositie innam. De Raad kwam toen tot de volgende algemene waarschuwing: 'Met name wat betreft de berichtgeving over het verhandelde in het kader van publiek-rechtelijke lichamen van vertegenwoordigende aard valt hier en daar een tendens naar selectief optreden en grotere beknoptheid waar te nemen . . . Indien een dergelijke beperking al onvermijdelijk is, kan deze in elk geval niet worden aanvaard als een rechtvaardigingsgrond voor eenzijdige berichtgeving'.

Nu zijn de journalisten ten aanzien van het mediawezen stellig niet de enige verantwoordelijken. Ook de uitgevers hebben hun verantwoordelijkheid, al zijn zij in andere opzichten bij het mediawezen betrokken. De vraag die dan rijzen kan, of er ook voor de uitgevers iets is weggelegd als een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Stellig zou het een boeiend pendant zijn van de gemeenschappelijke journalistieke verantwoordelijkheid. Daarbij zou nog niet behoeven te worden gebroken met het systeem van productiegewijze ondernemingen dat bij ons binnen het perswezen bestaat en dat buiten twijfel zijn sterke kanten heeft. Wel werken de uitgevers mee aan de Raad voor de

Journalistiek. Zeker is wel dat ook een economisch gezond perswezen een goede voedingsbodem zal zijn voor de journalistieke vakethiek naar enkele van haar wezenlijke aspecten. Ethische tekortkomingen kunnen ook haar oorzaak vinden in een – ook in bedrijfseconomisch en technisch opzicht – onvoldoende opgewassen zijn van de ondernemingen tegen de taken die op de media als uitgaven van de ondernemingen rusten.

Echter, ik heb beloofd nog even terug te komen op de ontvangerskant. Ook hier heeft naar mijn indruk de ontwikkeling voor wat veranderingen gezorgd. Het begrip 'lezerskring' heeft veel van zijn beslotenheid verloren; van een 'lijfblad' hoort men niet zoveel meer spreken. Reeds rubrieken van ingezonden brieven wekken de indruk van nogal heterogene abonneebestanden; zij wijzen ook op een afgenomen vertrouwensrelatie. Zelfs in de looperperiode van het abonnement, immers een contract dat van een bepaalde situatie uit is aangegaan, is men niet altijd zeker van een stabiele identiteit.

Bij andere gelegenheden ben ik op dit verschijnsel dieper ingegaan. Het is begrijpelijk wanneer media, vanuit overwegingen van zelfbescherming tegen pogingen tot beïnvloeding, tot een zekere vorm van afsluiting komen. Maar mogelijkheden tot aanspreekbaarheid behoren er ook in deze fase van de ontwikkeling te blijven. MacLuhan, de communicatiefilosoof, was in de jaren zestig nog geneigd in de media te zien 'extensions of man's senses', verlengstukken dus van de mens, om datgene te doen, hoe wezenlijk ook in de realisering van het menszijn, wat de mens nochtans zelf niet meer kan doen, de mens derhalve te vertegenwoordigen. Maar het is geen goede zaak wanneer diezelfde mens het gevoel heeft aan die verlengstukken niet meer zo te pas te komen. Trouwens, ook het lezerschap kan voor het medium een creatieve waarde hebben. Men vergete niet dat de ontvanger van de informatie als gevolg ook van de door de media zo'n ruimschoots verstrekte informatie aan kriti-

sche volwassenheid kan hebben gewonnen.

Het zal enige vindingsrijkheid kunnen eisen om in te dezen bestaande behoeften te voorzien. Bijvoorbeeld door een gefundeerder, periodieke verantwoording inzake het door het medium gevoerde beleid.

Het probleem is er niet alleen een van ons mediawezen. In de Verenigde Staten zijn media al overgegaan tot de aanstelling van ombudslieden in een streven zichzelf meer aanspreekbaar te maken. En wat Engeland betreft, lees ik in een rapport uit 1977 van de Royal Commission on the Press: '... we commend to individual newspapers the idea, that they might improve their relationship with their readers, and show an acceptance and understanding of their responsibilities'.

De verzelfstandiging van de media komt duidelijk uit in een meer zelfstandig functioneren in de democratische samenleving.

In dit verband een enkel woord over de gevolgen van de reeds enkele malen gesignaleerde verzelfstandiging van de media voor de betrekkingen tussen partijen en media en die tussen politici en media. Ik mag dat vandaag wel doen met enkele illustraties uit eigen ervaring.

Ik zei het al: het oorspronkelijke, aan een partij min of meer gelieerd orgaan is geworden een meer algemeen georiënteerd medium. Aan de andere kant heeft de politieke partij zich opengesteld voor benadering door een ruime verscheidenheid aan media.

Welnu, het zal geweest zijn in de jaren vijftig, ik woonde als journalist een landelijke vergadering bij van de A.R. Partij. Tot zover was alles in orde. Maar naast mij zat een collega van een socialistisch georiënteerd blad. Toen hij vanachter de bestuurstafel ontdekt werd moest hij heengaan. Buiten de zaal kon ik hem ter vertroosting mededelen dat kort tevoren een bijeenkomst van de PvdA was geschorst teneinde mij in de gelegenheid te stellen de zaal te verlaten. De geschiedenis heeft zich over ons beiden ontfermd: we zijn beiden hoogle-

raar geworden. Hij zelfs belangrijk eerder dan ik – te Leiden.

Ook de politici ervaren de verandering. Vroeger werden zij overwegend door geestverwanten benaderd – een privilege voor beiden. Thans is de journalist erop bedacht zich niet te laten opnemen in gesloten circuits, maar worden wel de politici van alle zijden aangeschoten. Publieke figuren zijn geworden tot gemeenschappelijk bezit, zoals wij hen trouwens in onze huiskamers per televisie aan- en ook afzetten.

Ook hier een illustratie van hoe het vroeger was. Onlangs vond ik in mijn familie-archief een wat verdrietig briefje van minister Colijn uit 1933 waarin deze zich beklaagde over een journalist die zich, in een overigens keurig schrijven, verstout had informatie te vragen over een actuele aangelegenheid. 'In mijn jeugd', aldus de klacht van Colijn, 'durfde men nauwelijks langs het gebouw lopen waarin een minister zijn arbeid verrichtte'. Hij zag in het in onze ogen toch moeilijk te laken gedrag van de journalist kennelijk een veeg 'kenteeken voor den nieuwen tijd'.

Terug naar mijn betoog: verzelfstandigde media, ook in hun bijdrage aan samenleving en democratie. Wat nu de meer algemene feitelijke situatie op mediagebied in een land als het onze betreft, deze sluit zich naar de gangbare mening het dichtst aan bij wat verstaan wordt onder de theorie van de maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Dat is bepaald niet de enige theorie die op onze aarde wordt aangetroffen. Zo was in 1975 een groep medewerkers en studenten uit onze subfaculteit der politicologie tijdens een reis in de Sowjet-Unie in de gelegenheid door uitvoerige gesprekken aldaar met communicatiewetenschappers en journalisten geïnformeerd te worden over het ginds geldende mediasysteem. Op de verschillen ga ik nu echter niet in.

Ik zie in de theorie van de maatschappelijke verantwoordelijkheid een waardevolle poging om de waarden van vrijheid en verantwoordelijkheid met elkaar in harmonie en balans te brengen. Ze draagt onder meer het karakter van een

corrigerende aanvulling op die opvatting betreffende de media waarin het accent eenzijdig op de vrijheid was komen te liggen.

De theorie heeft met name in de Verenigde Staten reeds het aanzijn gegeven aan een nog wassende stroom van literatuur. Daarbij valt op te merken dat er van de Watergate-affaire, een onthulling immers vanuit de journalistiek, een krachtig stimulerende werking is uitgegaan, een 'uplift' voor de vakethiek. We leven nu, aldus enkele schrijvers over deze materie, in het post-Watergate-tijdperk, en 'journalism students are now concerned with morality – at least with press morality'. En ook: 'Modern journalists are increasingly pulled between what they consider their 'right' as journalists and their responsibility'.

Toen in het jubileumjaar 1980 van onze universiteit mijn medewerkers en ik in de gelegenheid werden gesteld een tweedaags congres voor te bereiden op het gebied van onze wetenschap, viel onze keuze spoedig op die theorie van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de media. De medewerking van zovele kanten aan het welslagen van dit congres was verheugend en betekende een aansporing om met de materie bezig te blijven.

Ik hoop duidelijk gemaakt te hebben dat in het mediawezen, ook zoals dit zich ten onzent heeft ontwikkeld, de ethiek een factor van betekenis is.

Er is nòg een factor van belang, die zeker niet van de vorige los gedacht behoeft te worden, maar wel afzonderlijk vermelding verdient. Het is de opkomst van de communicatiewetenschap. De media hebben voor hun ontstaan en ook voor hun ontplooiing niet op de mediawetenschap gewacht. Er is hier heel wat praktijk aan de theorie voorafgegaan. Met intuïtie zijn hier inderdaad opmerkelijke resultaten bereikt en niet onmogelijk is het dat deze omstandigheid op de behoefte aan de mediawetenschap verdragend heeft ingewerkt.

Aan Kuyper lag het ook in deze niet. In zijn krant had hij al in het jaar 1900 op beoefening van de perswetenschap aangedrongen. Maar in de jaren zeven-

tig is ze dan toch ook aan zijn universiteit van de grond gaan komen en, mij dunkt, er eenmaal zijnde laat ze zich niet meer wegdenken. En heeft ze het in deze eerste jaren nog voor een deel moeten hebben van iemand met overwegend praktijkervaring, zij het dat hij ijverig heeft gepoogd daarnaast leemten in zijn theoretische kennis op te vullen, hij prijst, hier staande, zowel de universiteit als zichzelf gelukkig dat zijn stoel nu is ingenomen door een rasechte communicatiewetenschapper, van wie naar mijn stellige overtuiging de communicatiewetenschap nog veel mag verwachten.

Vanuit het ruime veld van de communicatiewetenschap heeft onze universiteit enkele sectoren van speciale voorkeur uitgekozen. De ethische aspecten zullen ook in dit alles de aandacht behouden, macro- zowel als micro-ethiek. Of was bijvoorbeeld het proefschrift van Van Cuilenburg over lezer, krant en politiek, behalve andere verdiensten, ook in dit opzicht niet van betekenis? Zo ook dat van Noomen over beweren en motiveren.

De communicatiewetenschap aan onze universiteit zal een eigen karakter behouden en ook bij uitbreiding van de taken zal dat eigen karakter in de overwegingen meespreken. Wanneer het mij bij het scheiden is toegestaan een suggestie te doen, dan zou het die kunnen zijn van een werkgroep vanuit de vakgroepen internationale betrekkingen – waarvan onze Noomen de voorzitter is –, politicologie en communicatiewetenschap – deze onder leiding van Van Cuilenburg – die zich toelegt op nadere, uiteraard tevens kritische bestudering van de problematiek der informatievoorziening in mondiaal verband.

(Het betoog werd besloten met enkele woorden van meer persoonlijk karakter).

Vroeger werd er nauwelijks over gesproken: het was er en niemand maakte zich er zorgen over; het hoorde tot de vanzelfsprekendheden van het leven en heette fraai 'verzuiling'. Iedereen was netjes opgeborgen in zijn eigen zuil. Verzuiling als nationaal organisatie-principe voor het maatschappelijk leven werd vrij algemeen als goede zaak aanvaard. Bij buitenlanders heeft dit altijd al een vreemde indruk gemaakt. Men was nog niet zo onvriendelijk om het een "Dutch disease" te noemen, maar "typically Dutch" was het in ieder geval wel. Tegenwoordig wordt heel wat minder over 'verzuiling' gesproken, althans men komt in discussies het woord 'ontzuiling' vaker tegen dan 'verzuiling'. De verdergaande secularisatie en dé-professionalisering in ons land sinds de jaren zestig heeft het minder vanzelfsprekend gemaakt, langs wegen van levens- en wereldbeschouwing aan het sociale leven deel te nemen. De traditionele zuilen brokkelden langzaam af, een proces dat goed op gang kwam op het moment dat de Omroepwet het sluitstuk vormde van de "nationaal of verzuild"-discussie. In de media-wereld manifesteert de ontzuiling zich in een terugloop en soms verdwijnen van zgn. "richtingsbladen" tegenover een groei van kranten die neutraliteit en onafhankelijkheid hoog in het vaandel schrijven. Bij de omroep is het niet veel anders, getuige de groei van de AVRO en de TROS. Soms ook mikt men op nieuwe vormen van verzuiling, zoals Veronica: leeftijd – "je bent jong en je wilt wat" – doet zijn intrede als verzuilingscriterium. Hoe dit zij, de ontzuiling is in ons land ver voortgeschreden, zeker op media-gebied. De herzuiling in de vorm van het Reformatorisch Dagblad en de Evangelische Omroep doet daaraan niet of nauwelijks afbreuk, althans niet in kwantitatieve zin. Toch zijn wij Nederlanders – wellicht sterker dan elders – blijven hechten aan verschillen in levens- en wereldbe-

schouwing in ons volk. Dat gaat zover, dat die verschillen de hoeksteen van ons nationale media-beleid vormen. We noemen het geen 'verzuiling' meer, want dat doet teveel denken aan voorbije tijden. We gingen spreken van 'veelzijdigheid', 'verscheidenheid' en 'diversiteit'. Zo spreekt onze Omroepwet sinds 1978 ook over 'verscheidenheid': nieuwe omroeporganisaties zullen alleen tot het bestel worden toegelaten, wanneer zij "de verscheidenheid in de omroep" vergroten (art. 13, lid 3). We vinden die verscheidenheid zó belangrijk, dat we er ook steeds mooiere woorden voor kiezen. Tegenwoordig draait dan ook alles om de 'pluriformiteit'. De eerlijkheid gebiedt te vermelden dat – voorzover na te gaan valt – het kamerlid Visser van D'66 deze term in 1968 in het media-debat heeft geïntroduceerd. Maar pas met de Medianota van 1975 wordt de term 'pluriformiteit' gemeen goed.

'Pluriformiteit', wat bedoelen we er eigenlijk mee? Heeft dit begrip meer betekenis dan dat we het een mooie zaak vinden? Iedereen die zich wel eens in de media-discussie heeft verdiept, moet tot de conclusie komen dat het een begrip is, waar ieder het zijne onder kan verstaan. Nu zou daarmee te leven zijn, ware het niet dat onze overheid aan pluriformiteit een centrale plaats in haar media-beleid toekent. Omwille van de rechtszekerheid is het van belang, dat de betekenis van begrippen als 'media-pluriformiteit' en 'verscheidenheid' eenduidig vast staat. Of misschien niet, want bij de Omroepwet doet zich juist de paradoxale situatie voor van optimale rechtszekerheid ondanks onduidelijke formuleringen. De Omroepwet schrijft weliswaar in artikel 13 voor dat omroepen representatief moeten zijn voor een maatschappelijke, culturele, godsdienstige danwel geestelijke stroming in het volk, maar dit is zo vaag, dat het artikel in feite non-selectief is. Een minister die verder wil gaan dan het ge-

tals criterium, heeft bijna geen been om op te staan. De praktijk wijst dan ook uit, dat het vage culturele criterium niet kan worden toegepast en dus de rechtszekerheid geenszins schaadt. Toch blijft men in Den Haag hardnekkig aan dit culturele criterium vasthouden: de Medianota en de daarop gevolgde wijziging van de Omroepwet in 1978 onderstrepen dit. Welnu, stel dat onze overheid hier een taak heeft – en dat is nog maar de vraag –, dan zal toch in de eerste plaats klaarheid over de betekenis van het begrip 'media-pluriformiteit' moeten worden geschapen. En vervolgens, meer duidelijkheid over het "waartoe" van die pluriformiteit. Dit laatste is een kwestie van media-ethiek, van normen en waarden en daaruit af te leiden beoordelingscriteria. Laten we eens kijken, hoever we kunnen komen.

Het begrip 'pluriformiteit'

De meest eenvoudige omschrijving van 'media-pluriformiteit' zou kunnen zijn: het verschillen van media naar een bepaald kenmerk of bepaalde kenmerken. Uit deze eenvoudige definitie volgt dat er even zovele soorten pluriformiteit zijn, als er kenmerken zijn waarnaar media naar inhoud en vorm van elkaar kunnen verschillen. Het gebruikte letter-type, de lay-out zou bijvoorbeeld een aspect van pluriformiteit kunnen zijn naast verschillen in levensbeschouwelijke uitgangspunten. Maar wat betekent dan nog dé pluriformiteit van dé media? Daaronder zou zoiets verstaan moeten worden als het verschillen van alle artikelen c.q. alle programma's in alle Nederlandse media naar alle mogelijke kenmerken. Zo'n omschrijving is uiteraard weinig zinvol. Men moet dan ook precies aangeven, waarover men het heeft en met het oog waarop bepaalde soorten pluriformiteit maatschappelijk een goede zaak zijn. Dit laatste is een kwestie van kiezen, van goed en slecht, belangrijk en onbelangrijk, een kwestie van normatieve theorie en ethiek. Waarom is verschil in lay-out niet of wel belangrijk? En waarom stellen wij verscheidenheid in politiek en

levensbeschouwelijk opzicht zo centraal? Belangrijke vragen, die echter pas goed kunnen worden beantwoord, als we eerst nadere onderscheidingen maken.

Nadere onderscheidingen

In de eerste plaats zullen onderscheidingen gemaakt moeten worden naar functies en werkingsgebied van de media. De media begeven zich op velerlei gebied, variërend van sport tot politiek, van welke laatste twee sommigen wel zeggen, dat ze niets met elkaar te maken hebben. Niet elk maatschappelijk gebied is voor het pluriformiteitsvraagstuk even belangrijk.

Welk belang is bijvoorbeeld gediend met een grote verscheidenheid in sportverslaggeving: een doelpunt is toch een doelpunt, een record een record? Als het record minder als record wordt gezien, d.w.z. als de sport meer vanuit politiek en maatschappelijk oogpunt wordt bekeken, dan neemt uiteraard het belang van een pluriforme sportverslaggeverij toe.

Hoe dit zij, voor mij lijkt het geen twijfel, dat het politiek functioneren van de media voor de discussie over pluriformiteit verreweg het belangrijkste is. Uiteraard is dit een keuze en geen objectief vaststaand, onomstotelijk natuurwetenschappelijk gegeven. Het is ook een keuze die gezien de grote verschillen in kijkdichtheid van Den Haag Vandaag bijvoorbeeld tegenover Studio-Sport, lang niet door iedereen zó zal worden gemaakt. Maar het is wel een keuze die te argumenteren is vanuit een ander, groter belang: ons parlementair-democratisch staatsbestel. Terecht noemt de Medianota de media "een construerend deel van de democratie () het hart van de openbaarheid" (Medianota, 1975, p. 9). Maar er is meer dan politiek. Ook het sociaal-economisch en sociaal-cultureel werkingsgebied van de media verdient belangstelling. En wat betreft de functies van media, zij vervullen er vele. De media informeren ons, opiniëren, leveren kritiek, brengen tot uitdrukking wat er onder de bevolking leeft – expressie-

functie —, mobiliseren sociale bewegingen en niet in de laatste plaats, verschaffen ons amusement. Elke functie onderstelt haar eigen invalshoeken; het heeft geen zin alles op één hoop te gooien. Informeren is geen opiniëren, hoe verwant ook. Daaruit volgt dat elke functie vanuit een eigen ethisch beoordelingskader dient te worden beschouwd. En daarmee zijn wij aangekomen bij een tweede kwestie, die van de pluriformiteitscriteria.

Pluriformiteitscriteria

Het is een misvatting te menen dat als media maar behoorlijk van elkaar verschillen, het per definitie met de pluriformiteit goed gesteld is.

Zo is het niet. De empirische verscheidenheid — om het zo maar te noemen — moet vanuit zekere normatieve gezichtspunten worden beoordeeld. Alleen een bepaald soort verscheidenheid verdient de naam van media-pluriformiteit. We komen hier op het terrein van de beoordelingscriteria, van de pluriformiteitscriteria. Nadrukkelijk gebruiken we het meervoud "criteria", omdat — zoals duidelijk geworden zal zijn — het evenzeer een misverstand is, dat er zoiets is als "het" criterium. Bij pluriformiteitscriteria gaat het om maatstaven, aan de hand waarvan het al dan niet veelzijdig functioneren van de media op zijn kwalitatief gehalte kan worden beoordeeld.

Uiteraard rijst onmiddellijk de vraag, hoe die kwaliteit kan worden vastgesteld. Wat dient het normatieve ijkingspunt van de media-pluriformiteit te zijn? Dat ijkingspunt ligt — menen wij — in de maatschappelijke pluriformiteit op politiek, sociaal-economisch en sociaal-cultureel gebied. Ook dit is een keuze, een keuze die overigens met een beroep op de zgn. "theorie van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de media" omstandig kan worden geargumenteed. De maatschappelijke pluriformiteit is uiteraard geen statisch, maar een dynamisch gegeven. Dat betekent dat media-pluriformiteit niet alleen geïkt moet worden op "oude pluriformiteiten" op politiek, godsdienstig en le-

vensbeschouwelijk terrein, ook nieuwe maatschappelijke pluriformiteiten zijn van belang. Te denken valt in dit verband aan het steeds belangrijker wordende verschil tussen actieven en niet-actieven in onze samenleving, met hun verschil in levensstijl en ontplooiingskansen. Maar ook aan nieuwe verschijnselen als het feminisme en aan de in haar effecten zeer voelbare ontwikkeling naar een multi-raciaal Nederland. Deze groeiende maatschappelijke pluriformiteit dient het beoordelingskader voor media-pluriformiteit te zijn. De vraag is — en daar draait het bij pluriformiteitscriteria om —, of en hoe de media-pluriformiteit is afgestemd op de maatschappelijke verscheidenheid. Overigens dient deze vraag wel duidelijk onderscheiden te worden van andere vragen, namelijk deze: wat dient er te gebeuren als die afstemming er niet is; en wie moet op dit punt dan handelend optreden?

Niveau van criteriatoepassing

Tenslotte een derde kwestie die een beslissing vergt: het niveau waarop criteria aangelegd dienen te worden. Deze kwestie raakt de problematiek van externe en interne verscheidenheid, pluriformiteit tussen en binnen de media. Toen tijdens het VU-eeuwfeestcongres over Media en Maatschappelijke Verantwoordelijkheid (november 1980) gegevens over de interne politieke pluriformiteit van landelijke kranten werden gepubliceerd, is daar van verschillende zijden nogal heftig, en soms afwijzend op gereageerd. Die gegevens waren afkomstig uit het onderzoek van de vakgroep Kommunikatiewetenschap naar Pers en Parlement. Daaruit blijkt dat kranten op het punt van interne pluriformiteit nogal van elkaar verschillen. Het laagst scoorden De Telegraaf en De Waarheid, in welke laatste krant maar liefst 98% van alle commentaren van één en dezelfde politieke strekking is. Ons oordeel over die twee kranten luidde negatief, althans op dit punt. Onder de kop "Links zijn mag, als je het maar niet steeds bent" diende De Waarheid ons van repliek. Juist De

Waarheid levert een "() onmisbare bijdrage aan de pluriformiteit van de Nederlandse pers, (want) De Waarheid neemt voortdurend en consequent een duidelijk links standpunt in" (De Waarheid, 8 november 1980). De gedachtingang is duidelijk: interne pluriformiteit is strijdig met een consequente politieke opstelling; zij is slechts een alibi om geen stelling te hoeven nemen. Interne pluriformiteit zou de identiteit van het medium ondergraven, terwijl juist het verschil tussen de identiteiten van media wezenlijk is voor media-pluriformiteit. Deze argumenten lijken redelijk, maar zijn toch niet onaantastbaar. Zo wees Laurens Ten Cate er al in 1972 op dat zulke redeneringen neerkomen op de volgende paradox: "Ik ben erg voor diversiteit, maar ik streef ernaar via mijn eigen krant mijn eigen lezers zeer zorgvuldig allerlei andere meningen dan de mijne te onthouden". (de Leeuwarder Courant, 29 april 1972).

Bij dit alles gaat het er natuurlijk om, op welk niveau pluriformiteit moet worden beschouwd. Gaat het alleen om pluriformiteit tussen media of heeft verscheidenheid ook betekenis voor afzonderlijke kranten? In principe kan men pluriformiteitscriteria op drie niveaux – macro, meso, micro – aanleggen. Op macro-niveau gaat het om alle media gezamenlijk die in ons land werkzaam zijn. Het meso-niveau heeft betrekking op verschillende media-typen: het omroepbestel, de tijdschriftpers, de dagbladpers. Vraag is dan, hoe pluriform bijvoorbeeld de dagbladpers als geheel is. Tenslotte het micro-niveau: de afzonderlijke krant, de afzonderlijke omroeporganisatie, het afzonderlijke tijdschrift. Interne pluriformiteit is een kwestie op micro-niveau, terwijl externe pluriformiteit van kranten, verscheidenheid tussen kranten tot het meso-niveau gerekend kan worden. De media-discussie blijft schimmig zolang dit soort onderscheidingen niet wordt gemaakt. Daarnaast valt aan een keuze voor één van deze drie niveaux, of een combinatie daarvan, niet te ontkomen. Voor wat betreft de dagbladpers zouden wij willen pleiten voor criteria op micro-

en op meso-niveau. Argument voor micro is, dat de meeste mensen slechts één krant lezen. Als confrontatie met andere standpunten belangrijk is, dan zal die ene krant van de lezer daar toch voor moeten zorgen. Pleiten voor pluriformiteit, maar er als krant zelf weinig aan doen, komt in feite neer op het op kosten jagen van je lezers, merkte Ten Cate jaren geleden al terecht op. Maar ook het meso-niveau – het niveau van dé pers – is te verdedigen, en wel vanuit de optiek van de keuzemogelijkheden voor de krantlezers: hoe meer verschillen tussen de kranten, hoe groter de keuzemogelijkheid voor die lezers is. Overigens kunnen meso- en micro-pluriformiteit in bepaalde situaties negatief op elkaar in werken: hoe groter de één, hoe geringer de ander, en omgekeerd. Maar deze potentiële strijdigheid lost men niet goed op door één van beide gezichtspunten uit te sluiten; beter is het te streven naar een optimum tussen beide.

Voor de omroep geldt een ander verhaal. Het kijkgedrag van de meeste mensen is naar omroep gezien non-selectief, d.w.z. meer afhankelijk van het soort programma dat wordt uitgezonden dan van de toevallige omroep die het aanbiedt. Dit is een argument voor criteria op meso-niveau, het niveau van het gehele bestel. Het eenzijdige beeld dat door de ene omroep wordt verschaft, wordt – als er maar genoeg verschillen tussen de omroepen bestaan – min of meer vanzelf door de andere omroep gecorrigeerd. Het komt dan ook met name aan op de verscheidenheid tussen de omroepen. Nu geldt dit wel met enig voorbehoud. Zo verkeert het Journaal wat de nieuwsvoorziening betreft nagenoeg in een monopoliepositie. Van het reeds in het begin van de jaren zestig geopperde idee, twee afzonderlijke tv-journaals te presenteren, is helaas nooit wat geworden. Bij het Journaal zijn criteria op micro-niveau dan ook alleszins te rechtvaardigen: men mag van het Journaal verwachten dat het een intern pluriforme nieuwsvoorziening pleegt. Dit voorbehoud moet ook gemaakt worden ten

aanzien van regionale en lokale zenders: ook zij zijn monopolisten. Neem bijvoorbeeld Radio-STAD: deze zend-gemachtigde heeft een lokaal-radiomopolie en dient daarom veelzijdigheid en consequente hoor en wederhoor hoog in het vaandel te schrijven. Niet alle programma's van radio-STAD komen op dit punt voor de schoonheidsprijs in aanmerking.

Tenslotte de tijdschriftpers. Deze sector is goed voor zo'n 5000 verschillende titels. Religie, surf-planken, politiek, gezondheidszorg, feminisme, fotografie en koken . . . er is geen onderwerp dat niet door de tijdschriftpers wordt gedekt. Als iets duidelijk is, is dat in deze sector sprake is van een overweldigende geschakeerdheid aan titels en informatie-soorten.

Ten onrechte kwam de tijdschriftpers in Van Doorns Medianota niet of nauwelijks aan bod. Ook de tijdschriftpers behoort tot de pluriformiteit van ons media-bestel. In de media-discussie dient zij vooral vanuit macro-optiek te worden beschouwd, d.w.z. vanuit haar complementaire functie ten opzichte van andere media-typen in het bestel. Vraag dient te zijn: hoe vult de tijdschriftpers de dagbladers en de omroep aan? Welke zaken die snelle media als kranten en radio en televisie noodzakelijkerwijs laten liggen, worden door de tijdschriftpers gedekt? Daarin ligt de potentiële bijdrage van het tijdschrift aan de pluriformiteit van het media-bestel.

Criteria

Onze schets wordt steeds complexer: verschillende media-functies vragen op verschillende beoordelingsniveaux om verschillende criteria. In een komend pre-advies van de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit aan de WRR zal meer dan een tiental pluriformiteitscriteria worden voorgesteld. Dat deze complexiteit niet zozeer voortspruit uit intellectuele ego-drang, maar uit de aard van de materie, zal men hopelijk van ons willen aannemen. Overigens zijn er wel twee meer algemene criteria aan te wijzen, waarmee de kern van de discussie kan worden gedekt.

Wij doelen op het afspiegelings- en op het openheidscriterium.

Afspiegeling in informatie en commentaar

Het afspiegelingscriterium is gebaseerd op de gedachte dat media in hun nieuwsvoorziening de werkelijkheid dienen te weerspiegelen, dat de media de spiegel van de samenleving dienen te zijn. Uiteraard staat dit selectie door media niet in de weg, maar wel selectiviteit: het nieuws moet in zekere zin een representatieve steekproef uit het totale gebeuren zijn. Nu kan men dit op verschillende manieren verder uitwerken. Een uitwerking op politiek gebied zou kunnen zijn, dat in het nieuws de verschillende politieke standpunten naar voren komen naar rato van hun aanhang in de bevolking. Om het schetsmatig te zeggen: als 20% van ons land links is, dan moet ook het nieuws idealiter voor 20% uit die hoek komen. Het afspiegelingscriterium is ook relevant voor de politieke commentaren. Zij zijn ondermeer bedoeld om duidelijk te maken, hoe er in ons land over politieke kwesties wordt gedacht.

Representativiteit van de media – hier als systeem – is daarbij van wezenlijk belang. Dus ook hier: als 20% van onze bevolking behoudend is, dan ook idealiter 20% van onze media.

Openheid in informatie en commentaar

Met afspiegeling is overigens lang niet alles gezegd. Er wordt wel – en niet ten onrechte – op gewezen, dat de media bij perfecte weerspiegeling van de samenleving in hun effect behoudend zijn; de samenleving wordt daardoor alleen maar bevestigd in haar denken en doen. Wat daarvan zij, gesteld kan worden dat perfecte afspiegeling door de media weinig ruimte biedt aan "afwijkende opinies", zowel in deze als gene richting. Het afwijkende blijft afwijkend, omdat het de media niet of nauwelijks haalt. Het afspiegelingscriterium behelst een premie op conventionaliteit. Het is de vraag, of de samenleving daarmee alleen is gediend. Ons standpunt is: nee, niet alleen daarmee. Wil pluriformiteit

geen steriele zaak worden, maar ook bijdragen aan de dynamiek in de samenleving, dan zal het afwijkende reëel moeten kunnen concurreren met het conventionele. Men zou dit kunnen uitwerken in de richting van een pleidooi voor "equal access" tot de media voor alle maatschappelijke stromingen, of ze nu groot of klein zijn. Het devies zou kunnen zijn: geeft alle stromingen en groeperingen in ons land een gelijke toegang tot de media, zorg voor openheid in commentaar en nieuwsvoorziening, laten de media een "free market place of ideas" zijn. Reeds in de 19-eeuwse liberale theorieën over de pers werden pleidooien van dit soort gevoerd, maar daarmee is de gedachten-gang zelf niet ouderwets geworden. Zo kan men openheid in de media heel goed verdedigen met een beroep op één van de hedendaagse wetenschappelijke stromingen, die van het kritisch-rationalisme. In deze stroming wordt gesteld dat wetenschap niet kan uitmaken of iets waar is, hooguit dat iets onwaar is. De wetenschapper moet niet alleen zoeken naar bevestiging van zijn gelijk, maar ook en vooral naar de ontkrachting daarvan. Openheid in wetenschapsbeoefening is in die stroming dan ook hoog in het vaandel geschreven. Onze kennis van de werkelijkheid is en blijft betrekkelijk en in hoge mate onzeker. Tegen deze achtergrond is ook openheid in de media een belangrijke zaak, immers het heeft alleen zin te pleiten voor openheid en pluriformiteit als je niet voor honderd procent overtuigd bent van je eigen gelijk. Het is niet toevallig dat in landen waarin media zich bij voorkeur met de naam 'De Waarheid' sieren, afwezigheid van media-pluriformiteit – in officiële kringen althans – niet als groot gemis wordt gezien.

Dialectiek van de pluriformiteit

Openheid en afspiegeling kunnen als de voornaamste pluriformiteitscriteria worden beschouwd. Er is echter sprake van een zekere dialectiek, een zekere tegenstrijdigheid tussen beide. Maximale afspiegeling – waarbij dus het "af-

wijkende" in de media niet op de voorgrond komt – verdraagt zich niet met maximale openheid – waarbij het "afwijkende" juist wordt beoordeeld ten koste van het "conventionele" –. Hoe moet deze dialectiek van de pluriformiteit worden opgelost? Gaat het om een "of-of"-keuze of om "en-en"?

Wij menen dat de argumenten voor de afzonderlijke criteria, een "en-en"-keuze rechtvaardigen. In de media moet tegelijk aan afspiegeling en aan openheid worden gewerkt; gezocht moet worden naar een optimum tussen beide criteria. Aldus kunnen media bijdragen aan de balans tussen behoud en vernieuwing in de samenleving, de balans tussen het conventionele en het afwijkende, tussen een statische en een dynamische samenleving.

Wiens verantwoordelijkheid?

In de al eerder aangehaalde kritische recensie in De Waarheid schrijft Marisca Milikowski, dat interne pluriformiteit erop neerkomt, dat De Waarheid nog drie keer over het VU-onderzoek zou moeten schrijven: "lovend, gematigd lovend en gematigd kritisch". Zij merkt vervolgens op: "Nu heb ik er niets op tegen als drie lezers zich hiertoe toevallig geroepen zouden voelen, maar ik ga die stukjes echt zelf niet schrijven". Nu zijn journalisten die met zichzelf in debat gaan, zeker niet de onaardigste, maar het gaat te ver daarvan voor elke journalist afzonderlijk een stelregel te maken. Binnen een krant berust de verantwoordelijkheid voor een zekere interne pluriformiteit in eerste aanleg bij de gehele redactie en bij de hoofdredacteur.

Interne pluriformiteit moet door het redactie-collectief institutioneel worden gewaarborgd. Met name bij het aantrekken van nieuwe journalisten moet ook de verscheidenheid van de gehele redactie mede in de beschouwingen worden betrokken. Daarmee is overigens niet gezegd dat de individuele journalist of programmamaker zich aan deze kwestie niets gelegen behoeft te laten liggen. Hij heeft de plicht zich te houden aan oude journalistieke principes als "hoor en wederhoor" en het gebruik

van alternatieve, concurrerende informatie-bronnen. Gelukkig kunnen we in dit land vaststellen, dat deze principes ook voor de meeste journalisten heilige zaken zijn.

De overheid

En de overheid, heeft zij hier een taak? Wat moet zij doen, wanneer de media niet zo pluriform zijn als wenselijk is? Moet zij maatregelen treffen, en welke dan: specifieke of generieke? Aan dit soort vragen gaat eigenlijk nog één vraag vooraf: hoe is het in feite met de pluriformiteit van de Nederlandse media gesteld? Het meeste onderzoek schiet tekort om deze vraag goed en volledig te beantwoorden; zoveel als we weten over de publieksgroepen van media, zo weinig onderzoeksmateriaal is er over de inhoud van de media zelf. Maar wat beschikbaar is, geeft over het algemeen weinig reden tot pessimisme, nee eerder tot optimisme. Zo leert onderzoek van de VU naar de landelijke pers, dat zowel de politieke nieuwsvoorziening als de politieke commentaren ruimschoots aan de criteria van afspiegeling en openheid voldoen. Maar stel dat de situatie niet zo gunstig is, heeft de overheid dan een taak? Traditioneel heeft onze overheid zich altijd verre gehouden van bemoeienis met de inhoud van onze media. Een bescheiden poging tot inhoudelijke regeling ondernam zij ten aanzien van het omroepbestel: een volledig-programma-voorschrijf voor bestaande omroepen (Omroepwet art. 35) en bij de toelating van nieuwe, een cultureel criterium naast een getalscriterium (art. 13). We zagen al dat het geen geslaagde poging was. Zodra "Den Haag" in de sfeer van pluriformiteit iets wil formuleren, is vaagheid troef. We zeggen dit zonder verwijten te willen maken. Media-pluriformiteit is een zaak waarover sociaal-wetenschappelijk best eenduidigheid te krijgen is; ik heb dat hiervoor aannemelijk proberen te maken. En misschien is hierover onder sociale wetenschappers ook nog wel overeenstemming te bereiken. Maar, dat is nog iets anders dan juridisch sluitende, onaanvechtbare en afdwingbare

wetsvoorschriften formuleren. Dát lijkt mij het grote probleem. Tegen deze achtergrond dient men dan ook sceptisch te staan tegenover overheidsmaatregelen, zeker specifieke, gericht op afzonderlijke media. Als men al die kant uit wil, dan toch op basis van objectieve criteria die met de inhoud van media niets uitstaande hebben. Dat ligt ook geheel in de lijn van artikel 7 G.W. Maar dat is niet het enige argument. Onze samenleving is veerkrachtig genoeg om zonder veel overheidsbemoeienis een pluriform media-bestel in stand te houden; onderzoeksresultaten in de sfeer van de landelijke pers ondersteunen dit. Maar er kan ook gewezen worden op de grote geschakeerdheid van de tijdschriftpers en op ons omroepbestel dat vergeleken met het buitenland zeker de toets van de pluriformiteit kan doorstaan. Maar waarom dan al die drukte over pluriformiteitscriteria? Als het dan zo goed gaat en als de overheid hier geen taak heeft, waarom dan bezinning op beoordelingscriteria voor media? We kunnen ons ervan afmaken door te stellen, dat de publieke discussie over en de publieke controle op de media gediend zijn met een duidelijk inzicht in media-functies en beoordelingscriteria. Op zichzelf is dat juist, maar er is meer. Weliswaar is de mentale veerkracht van ons land wel zo groot, dat we de overheid hier kunnen missen, maar dat ligt anders in het materiële vlak. De vraag is, of wij al die media-pluriformiteit in de toekomst nog wel kunnen blijven betalen. Als er al een taak voor de overheid ligt, dan toch hier: gezien het democratisch belang van onze media moet de overheid generieke maatregelen kunnen treffen, die het media-klimaat gunstig maken voor pluriformiteit. Pluriformiteitscriteria zouden daarbij de media-barometer kunnen vormen voor het treffen van zulke generieke overheidsmaatregelen.

Ethiek is een kwestie van goed en slecht. Professor Diemer heeft er altijd op gewezen dat de communicatiewetenschap niet bij de feiten alleen kan blijven staan; beoordeling is net zo we-

zenlijk. De communicatiewetenschap dient tegelijkertijd empirisch én normatief te zijn. Niet om de zedenmeester van de media te willen spelen; verre van

dat. Maar wel om te laten zien dat de samenleving van onze media hoog gespannen verwachtingen heeft. En dat dient alleen maar de media-zaak.

De behandeling van een belangwekkend vraagstuk in het tijdsbestek van een half uur heeft voor- en nadelen. Eén voordeel is dat je met een gerust geweten – en dat is "ethisch" verantwoord – kunt beginnen met de opmerking dat je in dat halve uur niet alles kunt behandelen. Een nadeel is, dat dus veel moet blijven liggen. Daarom moeten keuzen worden gemaakt, waarvan de behandeling overigens ook niet zal uitstijgen boven het niveau van "aanzet tot". Een aanzet tot voorlopige beantwoording van een mogelijkerwijs in de toekomst nog weer anders te formuleren vraag is in de sociale wetenschappen echter niet ongebruikelijk.

Wat ik maar wil zeggen is dat ik mij een tweetal beperkingen heb opgelegd bij de voorbereiding van deze inleiding. De eerste is deze, dat het hier gaat om een ethisch vraagstuk, niet allereerst om een technisch, juridisch, politiek en sociaal probleem. Een tweede beperking ligt hierin, dat mijn inleiding zal handelen over internationale communicatie, met slechts zijdelings aandacht voor nationale communicatie als internationaal probleem.

Internationale communicatie kenmerkt zich door ongelijkheid in wat kan worden aangeduid "Noord-Zuid"-opzicht, door ideologische tegenstellingen in "Oost-West"-opzicht. Techniek, financiën en deskundigheid om gelijkheid te realiseren, althans ongelijkheid te verminderen zijn aanwezig – op dit gebied, en dat mag best gezegd worden, spreekt Nederland een woord mee –; de middelen om ideologische tegenstellingen te verzoenen zijn bekend – ik denk aan de zgn. "derde mand" – maar ook in de internationale politiek blijkt de geest wel gewillig maar het vlees zwak en wordt ook hier, helaas een onderscheid gemaakt tussen woord en daad. In meer dan één betekenis gaat "de macht van het woord" boven "het recht van spreken".

Tegen deze niet erg bemoedigende achtergrond wil ik in deze inleiding twee vragen centraal stellen:

1. hoe gelijkheid op het gebied van informatie en communicatie te bewerkstelligen?
2. en waartoe?

Om met deze tweede vraag te beginnen, zij is reeds op twee manieren beantwoord, samen te vatten onder de noemer van "democratisering van internationale betrekkingen op het gebied van informatie en communicatie". In de eerste plaats ging en gaat het om vergroting van vrijheid en om vermindering van ongelijkheid. Althans op internationaal niveau, waarop sprake is van zender-dominantie van Noord ten opzichte van Zuid, alsmede van sterk uiteenlopende opvattingen over media en samenleving tussen Oost en West.

Wanneer kennis macht is en wanneer, met Kuypers, macht wordt omschreven als "het vermogen om invloed uit te oefenen" (G. Kuypers, Grondbegrippen van politiek, 1973, p. 87), dan zal niemand willen ontkennen dat de macht op dit gebied ongelijk is verdeeld.

In dit verband betekent vergroting van vrijheid, opnieuw naar Kuypers, vergroting van de mogelijkheid van een actor, bijvoorbeeld een staat, iets te doen of niet te doen, iets te denken of niet te denken, en wel zonder opdracht, de bewilliging, de hulp of de straf van anderen. Zoals vermindering van ongelijkheid in dit opzicht betekent, het toewerken naar een zodanige relatie tussen staten, dat zij een bepaald kenmerk gemeen hebben of in dezelfde mate bezitten. Dat kenmerk is hier het vermogen om te communiceren, om informatie te verspreiden en te ontvangen.

In dit democratiseringsproces gaat het om een vrijere, bredere en meer uitgebalanceerde verspreiding van informatie. Het gaat zelfs om een rechtvaardiger en effectievere informatie- en communicatieorde in tegenstelling tot de "oude" orde, die zich kenmerkt door één-

zijdigheid, zowel wat betreft de richting (van Noord naar Zuid) als ten aanzien van de inhoud (incident-journalistiek in plaats van tendens-journalistiek). Ik ben zo vrij de – veelal gerechtvaardigde – kritiek op deze eenzijdigheden als bekend te veronderstellen.

In de tweede plaats is de vraag "waartoe gelijkheid?", in het verlengde van het eerste antwoord, beantwoord met een beroep op en verwijzing naar het bevorderen van internationale vrede en internationaal wederzijds begrip, inclusief het bevorderen van mensenrechten, het tegengaan van apartheid en aanzetten tot oorlog. Ik verwijs in dit verband naar de zgn. 'Mediadeclaratie' van Unesco uit 1978 en naar de resoluties 33/115, A, B en C van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, aangenomen op 18 december 1978.

In deze tweede beantwoording gaat het om 'solidariteit' en dat is dan de derde dimensie, naast vrijheid en gelijkheid, die aan democratisering kan worden onderscheiden. Een dimensie die de komende tijd de meeste aandacht zou dienen te krijgen. Ik kom daar nog op terug.

In dit verband wil ik U niet een citaat onthouden uit een rede van de directeur-generaal voor Ontwikkeling en Internationale Economische Samenwerking van de VN, uitgesproken in januari 1980 voor de "Committee of the Whole":

"De internationale gemeenschap zal snel en vastberaden het roer in handen moeten nemen, wil zij niet gedoemd zijn ten onder te gaan in een steeds verder om zich heen grijpende crisis, die niet alleen in prijzen en productie zal doorwerken, maar spanningen van velerlei aard met zich zal brengen. De economische schokken zullen ongetwijfeld gepaard gaan met verreikende sociale en politieke polarisatie, zowel op internationale als op nationaal niveau. De geschiedenis van vlak voor de oorlog onderstreept de ernstige gevolgen, die een dergelijke ontwikkeling kan hebben voor de wereldvrede en veiligheid."

Welke bijdrage kan hier van internatio-

nale communicatie worden verwacht? Niet waar, communicatie betekent iets gemeenschappelijk-maken, mededelen. Zou hier kunnen gelden: "gedeelde smart is halve smart?". De discussies over een rechtvaardiger informatie- en communicatiestroom zijn niet al te vrolijk en getuigen weinig van een royale bereidheid de ander ter wille te zijn. Met name hier doen zich de eerder genoemde ideologische tegenstellingen voelen, waarbij het beginsel van de staatssoevereiniteit in voorkomende gevallen dient om de status quo onverlet te laten en de idee van de "free flow" handelspraktijken toelaat die met ethische argwaan bekeken dienen te worden, die althans primair het gewin en niet de mens als verantwoord cultuurdrager dienen.

De problemen die zich hier voordoen zijn niet gering en het is duidelijk dat communicatie alléén geen toereikend middel is om tot oplossingen te geraken. Zo merkte Oscar Riegel op: "Internationale Communicatie, hetzij door middel van satelliet of anderszins, is een weerspiegeling van internationale politiek. Geen bedrijvigheid op het gebied van de communicatie, hoe vernieuwend ook haar technisch vermogen en hoe universeel ook haar sociale potentieel, kan uitstijgen boven of zich meer te doel stellen dan haar wereldse basis in de politiek van gesegmenteerde nationale soevereiniteiten". (O. Riegel, "Communication by satellite: the Political Barriers", in *The Quarterly Review of Economics and Business*, 2:4 (1971).

Van deze politieke basis getuigt ook een "Recalling" in de "Aanbeveling inzake het internationale programma voor de ontwikkeling van communicatie", aanvaard door de Intergouvernementele Conferentie voor Samenwerking op het gebied van Activiteiten, Behoeften en Programma's voor de Ontwikkeling van Communicatie (april 1980), namelijk dat de bestaande ongelijkheid tussen verschillende landen niet zal worden opgeheven door alleen maar de materiële ontwikkeling van infrastructuur en professionele hulpbronnen en door de

overdracht van know-how en technologie, maar dat de oplossing óók afhangt van de eliminatie van alle politieke, ideologische, psychologische, economische en technische obstakels die de ontwikkeling van onafhankelijke, nationale communicatiesystemen en een vrijere, bredere en meer uitgebalancereerde circulatie van informatie in de weg staan.

Of dit spoedig zal gebeuren staat te bezien, omdat onze waarneming nog steeds gestuurd wordt door denken waarin traditionele begrippen als staatssoevereiniteit en "free flow" voorkomen, terwijl de internationale ontwikkelingen zich kenmerken door toenemende interdependentie en transnationalisering. En dit is niet zonder belang voor beantwoording van de vraag of er wel een ethiek met betrekking tot internationale communicatie kan worden ontwikkeld. Wat ik hiermee wil zeggen is dit: zonder overdrijving kan worden gesteld dat de discussie over internationale communicatie zich kenmerkt door een strijd om de macht van het woord in de ruimste zin des woords. Een strijd om het-voor-het-zeggen-hebben. Zonder overdrijving kan voorts worden opgemerkt, dat sommige woorden bij anderen niet goed vallen, sterker, dat de woorden van sommigen bij velen niet in goede aarde vallen. Zo is er in de ontwikkelingslanden – maar daar niet alleen, ik hoef slechts te wijzen op de commotie in Nederland over de bedreiging van het bestel als gevolg van de combinatie satelliet-kabel – vrees voor het teloorgaan van de eigen culturele identiteit, in Oost is verzet tegen de "free flow" uit angst voor het open gaan van gesloten samenlevingen, terwijl voorts markeconomische overwegingen een rol spelen.

Dit angst- en vreescomplex heeft geleid tot een pleidooi voor, wat men zou kunnen noemen, een "beheerste" free flow. Wel vrij maar binnen zekere grenzen. Daar kan men begrip voor hebben. Afhankelijk van de aangevoerde argumenten behoort men daar ook begrip voor op te brengen. De vraag is echter

waartoe de "free flow" beheerst dient te worden, welke overwegingen daarbij een rol spelen en wie die overwegingen aanvoeren. Daarover een enkele opmerking.

Wijzigingen in de "free flow" worden doorgaans voorgesteld met een verwijzing naar de eerder genoemde dubbele eenzijdigheid van de bestaande stromen van internationale informatie. Die stroom dient op z'n minst tweezijdig, maar bij voorkeur méérzijdig te worden, terwijl met het oog op een juiste beeldvorming in Noord en Zuid, Oost en West de inhoud van de bestaande informatiestroom nuanceringen behoeft. Daar wordt aan gewerkt. Te noemen valt bijvoorbeeld het "International Programme for the Development of Communication", een actieprogramma waartoe werd besloten tijdens de Algemene Conferentie van Unesco in 1980 in Belgrado. Het doel van dit programma is het bieden van praktische en doeltreffende hulp aan ontwikkelingslanden, tegen de achtergrond van een rechtvaardiger spreiding van de communicatiemiddelen in de wereld. Hiermee worden mogelijkheden tot verbreding van de informatiestroom geboden. Mogelijkheden tot nuancering van de eenzijdige inhoud van de informatiestroom worden tot uitdrukking gebracht in het tweede deel van de doelstelling van het IPDC: het gaat niet alleen om een rechtvaardiger spreiding van de communicatiemiddelen in de wereld, het gaat evenzeer om het scheppen van mogelijkheden daarvan, nationaal en internationaal, een zinvol gebruik te maken.

Ik heb gezegd, dat het gaat om wijzigingen in de "free flow" en daarbij heb ik de vraag gesteld vanuit welke motieven die wijzigingen worden bepleit. Naar het mij voorkomt zijn twee centrale motieven te signaleren, te weten die van macht en die van gerechtigheid.

In de eerste plaats het machtsmotief. In de Declaratie van de Topconferentie van staatshoofden of van regeringen van niet-gebonden landen in Colombo, 1976, werd onder meer opgemerkt:

"Een nieuwe internationale informati-orde op het terrein van informatie en

massacommunicatie is van even groot belang als een nieuwe internationale economische orde. De emancipatie en ontwikkeling van nationale informatiemedia is een integraal deel van de alomvattende strijd voor politieke, economische en sociale onafhankelijkheid voor een grote meerderheid van de wereldbevolking die niet het recht ontzegd behoort te worden om informatie te verschaffen en om objectief en correct geïnformeerd te worden".

Een ander voorbeeld: in hun "Kommunikatielijnen onder spanning" (Nijmegen, 1980) merken Van Aernsbergen, Tonnare en V.d. Veen op, dat de organisatiestructuur van de internationale communicatie- en informatie-industrie duidelijk aantoont, dat "... deze tak van industrie een fundamenteel onderdeel vormt van de economische machtsverhoudingen in de wereld. Niet alleen is deze industrie, qua omvang, uitgegroeid tot de grootste industrie van de wereld, maar ze vervult tevens een onmisbare, ondersteunende functie voor de verspreiding en het in standhouden van een wereldwijd kapitalistisch stelsel".

Een stelsel, waarin, aldus Hamelink, "... de verstrengeling van belangen tussen informatie-industrie en het bankwezen leidt tot een sterk oligopolistisch beheerde toegang tot een zo centrale grondstof als financiële informatie. Dit maakt dat de ontwikkelingslanden in internationale onderhandelingen sterk in het nadeel zijn" (C. Hamelink, "De rol van multinationale ondernemingen op communicatiegebied; de verstrengeling van software en hardware", inleiding gehouden tijdens het colloquium van de Nationale Unesco Commissie op 29 en 30 mei 1980, Amersfoort).

Gaat het, kort gezegd, bij deze benadering om een streven naar macht als basis van vrijheid, bij pleidooien waarin het motief van gerechtigheid centraal staat, gaat het om vrijheid op basis van recht om "rechtens" geldende bevoegdheid om macht uit te oefenen. In deze benadering wordt de idee van mensenrechten sterk benadrukt terwijl voorts de gedachte van een internationale verde-

lende gerechtigheid de aandacht krijgt. Ik kom hier nog op terug.

In de derde plaats heb ik gevraagd wie als initiator kunnen worden aangemerkt bij voorstellen tot wijzigingen in de "free flow".

Daarmee kom ik voorts op m'n eerste centrale vraag: "Hoe gelijkheid te organiseren". Bij beantwoording hiervan zal tevens de "waartoe" vraag naar voren komen, omdat het aanbeveling verdient de middelen niet los te zien van het beoogde doel. Vermelding verdient hier uiteraard Unesco die door middel van "normatieve actie" en "practische maatregelen" een grotere gelijkheid op het gebied van informatie en communicatie tracht te bewerkstelligen. Normatieve actie heeft betrekking op het opstellen van normen, codes of beginselen waaraan communicatoren zich zouden dienen te houden in het belang van fundamentele mensenrechten en de samenleving. Het behoeft geen betoog, dat met name op dit terrein grote verschillen bestaan tussen de deelnemende lidstaten. Partijpers in Oost, ontwikkelingsjournalistiek in delen van Zuid en opvattingen over vrije, onafhankelijke journalistiek in Noord/West staan hier tegenover elkaar.

Gegeven deze tegenstellingen rijst de vraag of een ethiek op het gebied van internationale communicatie wel haalbaar is. Het gaat hier immers om een ethiek met betrekking tot het verkeer tussen verschillende 'natiën en talen'. Kan dat verkeer wel normatief worden geregeld? Over deze vraag is al lang en veel nagedacht. Er zijn sommigen die zeggen: uitgesloten, want internationale politiek is in wezen a-moreel: gerechtigheid, gelijkheid en vrijheid kunnen slechts worden gedefinieerd in termen van een gegeven, specifieke 'way of life' en de hoogste ethiek is nationale zelf-bescherming. Anderen zeggen: internationale ethiek is mogelijk maar zal slechts gelden voor het verkeer tussen staten die er ideologisch dezelfde opvattingen op nahouden. De regels die men ten opzichte van gelijkgezinden in acht behoort te nemen gel-

den niet voor het verkeer met andersgezinden: de niet-gelovige wordt geëxcommuniceerd. Tussen deze opvattingen bevinden zich dan nog de zgn. "ethische" relativisten. Zij stellen dat de morele eisen aan een staat, die op de een of andere manier moet overleven in een samenstel van staten, waarvan elk in aanleg een gewelddadige crimineel is en waarboven geen politieke autoriteit met een gezagsmonopolie staat, anders moet zijn dan de eisen die men aan een individu in een geordende geciviliseerde samenleving kan stellen. In de hiërarchie van met elkaar wedijverende morele claims moeten nationale belangen voorrang hebben, hoewel staatslieden de plicht hebben deze zoveel als mogelijk is te verzoenen met belangen van anderen. (zie: G. Stern, "Morality and International Order", in: A. James (ed) *The Bases of International Order*, 1973, p. 134-137).

Als het al mogelijk blijkt een ethiek op het onderhavige gebied te ontwikkelen komt vervolgens de vraag op voor wie of wat regels ontwikkeld worden. Voor staten, journalisten, publieken? En voorts de vraag of zulk een ethiek internationaal of transnationaal handelen tot onderwerp kan hebben zonder daarin het nationale niveau te betrekken. Als één van de doeleinden van het IPDC heb ik genoemd het scheppen van mogelijkheden om een zinvol gebruik te maken van een gelijke en rechtvaardige verdeling van de communicatiemiddelen in de wereld. Wat is in dit verband een zinvol gebruik? Wat is nationaal zinvol, wat inter- en transnationaal en hoe te voorkomen dat internationale zinvolheid – bijvoorbeeld het bijdragen aan de pluriformiteit van meningen – ten koste gaat van nationale zinvolheid – wanneer bijvoorbeeld individuele vrijheid van meningsuiting minder op prijs wordt gesteld in verband met 'hogere' belangen. Hoe, tenslotte, recht te doen aan nationale onafhankelijkheid en tegelijkertijd de ogen niet sluiten voor de toeneemende onderlinge afhankelijkheid?

In zijn bijdrage aan de bundel "National Sovereignty and International Communication", K. Nordenstreng en H.I. Schil-

ler (eds), 1979, merkt E. Ploman op dat de traditionele voorstelling van een internationaal systeem, louter samengesteld uit staten die zich kenmerken door totale en gelijke onafhankelijkheid, absolute en ondeelbare souvereiniteit, met overwegend betrekkingen in de vorm van competitie en conflict, langzaamaan wordt opgegeven. In plaats daarvan komt een reeks begrippen op, die de interdependentie van staten in een wereldsysteem tot uitdrukking brengen, een wereld- of transnationale samenleving die andere actors bevat dan de staat, evenals betrekkingen, die zowel binnen de grenzen als daaroverheen bestaan en die minder het accent leggen op de territoriale dan op "issue"-dimensies.

Een en ander heeft naar zijn mening betekenis voor de ontwikkeling van nieuwe begrippen, óók op het terrein van communicatie en informatie en op het daarop van toepassing zijnde internationale recht. Hij vervolgt: "Wat ook de waarde van zulke begrippen als vrijheid van informatie en een vrije stroom van informatie moge zijn, ze zijn niet langer adequaat in het licht van de huidige omstandigheden, behoeften en percepties" (p. 164) en hij beklemtoont dan ook het belang uit te komen boven de tweedeling "free flow" en nationale souvereiniteit. Ook naar de mening van J.N. Rosenau, (*The Study of Global Interdependence, Essays on the Transnationalisation of World Affairs*, 1980) is behoefte aan de ontwikkeling van nieuwe concepten, gericht op dynamische in plaats van op statische verschijnselen, georganiseerd rond *processen* van eenheden die betrekkingen met elkaar onderhouden in plaats van rond de hoedanigheden van die eenheden. Dat wil zeggen, niet wie of wat ze zijn, maar wat ze doen dient onderwerp van studie en analyse te vormen.

Daarop zou een ethiek voor internationale communicatie betrekking kunnen hebben, ontwikkeld als een ideaal in een niet-ideale wereld. Een niet-ideale wereld, waarin met een beroep op de nationale souvereiniteit een onbelemmerde "free flow" wordt afgewezen.

Soms begrijpelijk en te rechtvaardigen wanneer vitale waarden in het geding zijn. Zie in dit verband de in het "Verdrag van Rome" genoemde toelaatbare beperkingen, alsmede de in de Univer-sele Verklaring, art. 29 en in het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten, art. 19 genoemde beperkingen. Soms, vanuit een westers georiënteerde democratische visie onbegrijpelijk en niet te rechtvaardigen, wanneer op z'n minst de indruk wordt gewekt dat het belemmeren van de vrije informatiestroom het tegengaan van vrije informatie op nationaal niveau dient.

Los van de vraag of nationale souvereiniteit terecht of ten onrechte als argument wordt ingebracht bij het afschermen van de "free flow" dient de vraag gesteld of de autonomie van een staat een absoluut criterium is. Anders gezegd: zijn er grenzen aan het beginsel van niet-inmenging in interne aangelegenheden? Autonomie van staten wordt dikwijls opgevat als analoog aan individuen, die als autonome wezens gerespecteerd dienen te worden. Wanneer evenwel de autonomie van het individu model staat voor de autonomie van de staat, dan zou het in het internationale verkeer wel eens minder kunnen gaan om onaantastbaarheid en onvervreembare rechten dan om wat Charles R. Beitz (Political Theory and International Relations, 1979, p. 8) noemt "conformity of a society's political and economic institutions with appropriate principles of justice".

Ik denk dat hier het dilemma ligt voor het al dan niet kunnen onderschrijven van normatieve acties op het gebied van informatie en communicatie. Zolang de plichten de rechten overheersen en zolang vrijheid van meningsuiting een geleid gemeenschapsrecht en geen individueel grondrecht is, is regelgeving met betrekking tot de media vanuit westers-democratisch oogpunt een zwaarwegend probleem, hoe verschillend de socio-culturele en politieke omstandigheden ook mogen zijn. Afwijzing van plichtmatig gekleurde normatieve acties klemt des te meer, omdat hier-

door de vrijheid van meningsuiting en van meningsvorming in de weg wordt gestaan. Slechts vanuit de idee van de mensenrechten zouden normatieve acties ondersteund en toegejuicht kunnen worden. Regelgeving met het accent op (de verschaffing van) elementaire voorwaarden voor een menswaardig bestaan: vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, vrijdom van vrees en vrijdom van gebrek, de "four freedoms" zoals Roosevelt deze ooit formuleerde. Daarmee zou in het kader van democratisering van internationale betrekkingen recht worden gedaan aan de invulling van de dimensies vrijheid, gelijkheid en saamhorigheid, zowel op internationaal als op nationaal niveau. Dat wil zeggen: democratisering op internationaal niveau niet zonder democratisering op nationaal niveau. Hier kan – nog steeds – De Tocqueville worden geciteerd:

"Among the laws that rule human societies, there is one which seems to be more precise and clear than all others. If men are to remain civilized or to become so, the art of associating together must grow and improve in the same ratio in which the equality of conditions is increased".

(Democracy in America, Vol II, p. 118).

Naar mijn mening gaat het hier om een principiële kwestie, ofwel om beginselvastheid: als men zegt dat het belang of de waarde van vrije informatie allereerst ligt in de ontplooiing van de cultuur en als men zegt, met de cultureel-antropoloog *Onvlee*, eertijds aan deze universiteit verbonden, dat ontplooiing van de cultuur een antwoord is, namelijk op de roeping die zin aan het leven en samenleven geeft, dan gaat het niet aan internationaal te bevorderen wat nationaal niet wordt toegestaan. Dat is tegelijkertijd de kern van internationale communicatie als ethisch vraagstuk: welke zin geven wij aan leven en samenleven en welke rol dichten wij de media hierin toe. Een vraag die zowel de fervente "free-flow"-adepten als de nationale souvereiniteitskampioenen aangaat.

Waar het op aan komt is "the art of associating together". Internationale communicatie kan hieraan een bijdrage leveren mits, en ik citeer Rosenau, behoeften en wensen van de minder bedeelden worden erkend, op waarde geschat, tot uitdrukking gebracht en vervolgens worden gebundeld tot een samenstel van eisen die aan deze zaken kracht bijzetten en de politieke agenda's gaan vullen. Hierbij is geen verschil tussen Noord en Zuid, Oost en West. Van belang is:

a. voorwaarden te scheppen waaronder behoeften en wensen van leden van bevolkingen – op nationaal niveau – kunnen worden gearticuleerd;

b. de vraag naar de oorsprong en de bedoeling van media-boodschappen regelmatig aan de orde te stellen.

Daarbij komt men er niet onderuit te erkennen, dat de "idee van rechten van de mensen in beginsel nauw verbonden is met de gedachte van democratie. Zij houdt immers niet alleen in, dat de overheid de rechten en vrijheid van de onderdanen moet behartigen en eerbiedigen, maar ook, dat de onderdanen moeten kunnen deelnemen aan het bepalen van het overheidsbeleid". (brief van de ministers van Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking bij de Nota "De rechten van de mens in het Buitenlands Beleid, 3 mei 1979, p. 5). Dit geldt in de eerste plaats op nationaal niveau. Om dit op het gebied van de internationale communicatie te realiseren zullen nieuwe structuren noodzakelijk zijn, omdat hier de relatie tussen meningsuiting en meningsvorming, mogelijk gemaakt door de media en participatie aan politieke besluitvormingsprocessen minder duidelijk ligt dan op nationaal niveau. Nieuwe structuren om intermediaire organisaties als media tussen "top" en "basis" een geëigende plaats te geven. Nieuwe structuren die niet van vandaag op morgen tot stand zullen komen. Daar is tijd voor nodig, al kan ook hier de tijd in het voordeel werken. Ik noemde Ploman die de wereldsamenleving in toenemende mate gekarakteriseerd ziet door "issues", meer dan door territoria. Eén issue is in ieder

geval te noemen dat Noord, Zuid, Oost en West met elkaar verbindt, namelijk de toekomst van onze samenleving.

In het rapport van de Commissie-Brandt, "North-South" wordt opgemerkt dat het Noorden niet moet doorgaan met zelfzuchtig beleid dat de wereld van kostbare bronnen berooft. In zijn artikel "From Pearson to Brandt" (International Journal, Vol. 35, 1979/1980, p. 620-645) merkt Cranford Pratt op: "Dit wekt de indruk dat de Commissie zich van een elementaire zaak bewust is, die zij overigens uit de weg ging: of wel of niet fundamentele verandering nodig is in de waarden van het Noorden, weg van die van een al maar uitbreidende consumptiemaatschappij. Twee hoofdredenen worden vaak aangevoerd waarom dit zo zou kunnen zijn. De eerste is dat het nastreven door het Noorden van een steeds groter BNP in de nabije toekomst zal leiden tot zeer ernstige tekorten van steeds meer hulpbronnen. Dit zal op zijn beurt leiden tot bedreiging van de stabiliteit van de wereldeconomie en tot een vergrote toename van de internationale spanning. De tweede is dat de levensstandaard van de westerse wereld mogelijk niet zal kunnen worden gedupliceerd door de hele wereld. De per hoofd van de bevolking-consumptie van energie en andere hulpbronnen door het Noorden kan niet worden overgedaan door de honderden miljoenen in het Zuiden. Zolang de waardesystemen van het Noorden worden overheerst door de materialistische consumptie-aspiraties en het Zuiden op zijn beurt zijn eigen aspiraties modelleert naar het consumptieniveau in deze samenlevingen, zal er ernstige en internationale spanning komen. De Noordelijke staten zullen als rivalen vechten om hun aandeel in de hulpbronnen en met hun aspiraties zullen de staten van de Derde Wereld proberen in te breken in de "charmed circle of the rich".

In het rapport van de Commissie Brandt wordt de vraag gesteld: "Wat staat ons antwoord op deze uitdaging waarvan de bestemming van het mensdom afhangt in de weg? Niet allereerst de technolo-

gische oplossingen die reeds groten-
deels bekend zijn, maar het niet bestaan
van een klaar en algemeen bewustzijn
van de realiteiten en gevaren en de af-
wezigheid van politieke wil deze onder
ogen te zien en correctieve actie te on-
dernemen".

Wanneer politiek verantwoord omgaan
met macht betekent en, zoals Diemer
ooit schreef, "Journalistiek is dienst aan
de mens", dan kunnen politiek en jour-
nalistiek elkaar de komende tijden nog
machtige diensten bewijzen.

Mijn bijdrage aan de discussie van vandaag – hopelijk een beetje feestelijk voor Evert Diemer – blijft strikt beperkt tot de beantwoording van twee vragen, die de organisatoren van deze dag mij hebben gesteld. Ik geef deze vragen in eigen formulering weer:

1. Heeft de pers de taak "investigative reporting" te bedrijven en zo ja,
 - a) op grond waarvan kan aan de pers de bevoegdheid tot "investigation" worden toegekend en
 - b) welke doelstellingen worden daarmee in de ogen van de pers en het publiek gediend.
2. Aan de hand van welke criteria van normatieve aard moet deze activiteit van de pers zowel door de initiatiefnemers (de journalistiek) als door de ontvangers (de maatschappij) worden beoordeeld.

Optiek

Ik benader deze vragen primair vanuit de optiek van de ethiek, niet vanuit de juridische optiek, al kan ik niet voorkomen soms op het juridische terrein te komen. Dat is niet zo vreemd, want iemand die zich bezighoudt met moderne ethische vragen vindt bv. in de jurisprudentie tal van uitspraken die op zgn. algemeen-ethische uitgangspunten gebaseerd lijken te zijn, zonder als zodanig als bijdragen aan de theorievorming van de normatieve ethiek beschouwd te willen worden. Enkele leermeesters in de ethiek hebben mij bijgebracht, dat in de juristerij zelfs nog prachtige ethische fossielen te vinden zijn voor de geduldige zoeker, met een vaardig schepje in de hand.

De ethische optiek van waaruit ik vertrek, ontleen ik aan de normatieve ethiek. Dat is de ethiek die zich niet uitsluitend (prescriptief) laat voorschrijven door exogene normverstrekkers, maar die op zoek is naar "een rationeel verdedigbaar, niet te ingewikkeld, niet te vaag, samenhangend geheel van nor-

men of beginselen, dat lijn brengt in zedelijke oordelen en beslissingen" (De Graaf, 1972, 24).

Dit geheel van normen moet ons helpen onze premissen duidelijk te formuleren, aan de hand en met behulp waarvan wij in concrete situaties tot ethische conclusies kunnen komen. Ik voel mij zelf het meest thuis in die tradities van de (sociale) ethiek, die zoeken naar normen binnen de collectieve verantwoordelijkheid (Banning, de Graaf, Roscam Abbing) en waarbij persoonlijke verantwoordelijkheid getoetst dient te worden aan deze collectieve verantwoordelijkheid en aan het zgn. algemeen belang. Dit type ethiek wordt gedragen door algemeen erkende normen, zoals die bv. zijn geformuleerd in internationale verdragen (Verdrag van Rome, Universele Verklaring van de Rechten van de mens) en die de "voor de hand liggende normen" (prima-facie) kunnen worden genoemd, omdat zij een evident karakter dragen (De Graaf, 1972, 30). Maar zij kan ook fundamenteel én additioneel worden gedragen door de joods-christelijke normatieve traditie, welke pretendeert normatieve uitspraken te kunnen doen over sociale relaties vanuit het "optimaal-humane" of de evidentie van het "ja"-zeggen tegen de medemens (Roscam Abbing, 1977 137). Normatieve ethiek is per definitie *situationeel*-bepaald, drukt zich niet zelden *in paradoxen uit* (in ons land bv. is de ethische praktijk sterk gekleurd door dubbele moraal) en is in sterke mate aan veranderingen onderhevig. Wijsgerig gezien draagt zij dikwijls tal van kenmerken van het utilisme en het pragmatisme en de "commonsense"-premissen van Thomas Reid. In ieder geval neemt de vorm van de normatieve ethiek nogal eens de gestalte van compromis-ethiek, operationele ethiek, verlegenheidsethiek of hoe het verder allemaal heten mag, aan. Vanuit deze traditie en over mijn eigen keuze heb ik

eerder in het kader van de ethiek van de reclame en de propaganda geschreven (Van der Meiden, 1972, 1981).

Taak, basis en doel van "investigative reporting"

Ik kom nu tot de eerste vraag. De taak van de investigative reporting lijkt mij als volgt te definiëren: "Investigative reporting is de openbare verslaglegging van via diepgaande journalistieke onderzoeks-activiteiten verzamelde, in de regel gedetailleerde feiten, verbanden en gegevens, een persoon, een groep personen, een organisatie of de overheid betreffende".

Ik houd deze eigen formulering aan als werkdefinitie en claim op geen enkele wijze een sluitende omschrijving te hebben gegeven.

Zoekende journalistiek stelt zich tot taak op te sporen wat óf volgens sommigen nooit aan het licht mag komen, óf vergeeten is, óf plotseling hernieuwde actualiteit behoeft, óf een totaal nieuw licht werpt op een gevestigde visie, etc., ten-einde daarvan verslag te doen, via openbare media, in het algemeen belang.

Heeft de journalistiek de taak dat te doen? Het antwoord is: uiteraard. Niet alleen de journalistiek, maar wel met name de journalistiek. Het is iedere burger of groep burgers geoorloofd dit onderzoekwerk te verrichten. Denk in dit verband aan de onderzoeksactiviteiten van actiegroepen die zelfstandig feiten en achtergrondgegevens verzamelen en daarvan via eigen middelen verslag doen. Ook dat is investigative reporting. Ik zou dus hier willen zeggen dat de journalistiek, gezien haar aard, opdracht en outillage, *met name*, in de zin van vanzelfsprekend, de taak heeft onderzoek te verrichten en dat dit ook van haar verwacht wordt. In die zin voldoet de journalist aan wat De Meij noemt de essentie van de vrijheid van meningsuiting, nl. "dat men andermans gedrag kritisch mag beoordelen" (De Meij, 1975, 117). Maar nogmaals, het recht op die kritiek is niet uitsluitend een aanlegenschap van de journalist. Het be-

hoort tot de samenleving-bewakende functie van de journalistiek dit in zekere zin "plaatsvervangend" te doen.

De bevoegdheid van de pers deze taak te vervullen is vastgelegd in het *algemeen* recht nieuws te vergaren. Ik kom hier even op een juridische zijlijn. In onze eigen grondwet is niet met zoveel woorden aan de pers het recht verleend of de opdracht verstrekt "investigative reporting" te verrichten. Het recht op vrije meningsuiting wordt in algemene zin omschreven en aan een ieder toegekend, beperkt door ieders verantwoordelijkheid tegenover de wet. In art. 10 van het Verdrag van Rome is dit aan een ieder toekomstige recht beperkt (Boon, 1981, 24 v.v.). De uitoefening van de vrijheid van meningsuiting brengt plichten en verantwoordelijkheden mee, aldus lid 2 van art. 10. Daarom dient zij aan bepaalde formaliteiten, voorwaarden en beperkingen, zelfs aan sancties te worden gebonden. Er zijn nl. enkele rechtsgoederen die beschermd moeten worden tegen opdringerige journalistiek, bv. het belang van 's lands-veiligheid, het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van goede zeden. Zelfs zijn deze beperkingen nodig om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen!

Deze en andere rechtsgoederen moeten in het algemeen belang beschermd worden tegen al te grote vrijheden van de pers. Elke samenleving heeft dergelijke beperkingen nodig. Art. 10 beschermt niet met zoveel woorden het investigatie-recht. Wel het recht om inlichtingen te ontvangen (van tip-gevers; informaties als die welke een rol speelden in de zgn. Watergate-affaire) of inlichtingen door te geven. Het recht om inlichtingen op te sporen is wél met zoveel woorden vastgelegd in art. 19 van het Internationale, ook door Nederland geratificeerde VN-verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (1976), lid 2, waarin staat dat het recht van vrije meningsuiting ook omvat het recht inlichtingen en denkbeelden van welke aard dan ook te garen, te ontvangen en

door te geven. Helaas heb ik niet kunnen ontdekken waarom deze toevoeging is gedaan en ook de recente publicatie van Boon geeft in dat opzicht geen uitsluitsel. In ieder geval hebben alle burgers in principe dezelfde rechten, maar de pers heeft uiteraard in de praktijk de rol overgenomen van beroepsmatige verstrekkers en verspieters.

Ik kom nu bij de doelstelling van de investigative reporting.

J.L. Mackie heeft in zijn "Ethics" (1977) ons de even boeiende als vermoeiende tocht beschreven naar het morele oordeel over doelstellingen. Het ligt nogal ingewikkeld. Een opinie-weekblad stelt zich redactioneel een bepaald doel. In die doelstelling kan worden opgenomen dat "investigative reporting" een instrument zal zijn, teneinde Achter dit "teneinde" komen dan de per definitie en onvermijdelijk voor ethische beoordeling in aanmerking komende doeleinden. Vult U maar in: teneinde de lezers beter te informeren over A of X. Met het woord "beter" wordt een ethische kwalificatie geboden. Het kan moreel een vraag zijn of betere informatie beter is dan slechte. Er wordt dus uitgegaan van een premisse. Op zichzelf reeds ligt er een ethische premisse ten grondslag aan de mening, dat informeren, onthullen, zoekend ontdekken goed of beter zou zijn dan dat alles niet te doen. Met andere woorden: er wordt uitgegaan van basisconcepten van morele aard, die uiteraard te maken hebben met mondigeheids-vorming, bewustmaking van de burgers, helpen bij oordeelsvorming, etc. Uitstekende zaken, maar andere gekozen morele uitgangspunten brengen ons eventueel op geheel andere, even duidelijk moreel onderbouwde conclusies.

Het doel van "investigative reporting" berust dus kennelijk op morele keuzen, die gezien het sociale karakter ervan altijd onderwerp van maatschappelijke discussie moeten zijn en nooit door één groep, bv. door de journalistieke wereld, geclaimd kunnen worden. Indien wij het eens zijn over de stelling dat een betere, op de individuele en sociale ontwikke-

ling van de mens gerichte samenleving moet worden nagestreefd, waarin fundamentele menselijke rechten "beter" tot hun recht moeten komen en dat daarbij een "betere" informatie over feiten en achtergronden behoort, is de ethische premisse onder de "investigative reporting" (althans rudimentair) gelegd.

Criteria

Ik kom dan bij vraag twee: aan de hand van welke criteria van normatieve aard moet deze investigatie worden beoordeeld, zowel door de *initiatiefnemers* als door de *ontvanger van de resultaten van de investigatie*. Het kan niet anders dan dat wij hier in een complexe morele situatie terecht komen, waarin zelfs tal van paradoxale belangen naast elkaar bestaan en op elkaar inwerken.

Over welke criteria of maatstaven spreken wij in dit verband?

- Criteria die de onderzoekende journalist zelf, individueel aan zijn beroepsbeoefening verbindt (de eigen morele code op micro-nivo). Wat is voor haar/hem "goed"?
- Criteria die zijn blad of zijn beroepswereld in het algemeen huldigt en die niet steeds parallel behoeven te lopen met de individuele criteria (meso-nivo). Waar liggen "onze grenzen"?
- Criteria die in de samenleving in algemene zin gelden en die noch met de individuele, noch met de groepsmoreaal congruent behoeven te zijn (macro-nivo). Wat vinden mensen in het algemeen nog acceptabel?

We laten het hier even bij: het is al verwarrend genoeg. Vragen we immers aan de onderzoekende journalist: wat motiveert U, welke normen drijven U, dan komen diverse antwoorden op tafel: – om een bepaalde misstand te onthullen. Openbaar maken wordt moreel hoger gewaardeerd dan verborgen houden. Waarom? Dat is een onderwerp voor nadere discussie over keuzen; – om de samenleving een dienst te bewijzen (purificatie, orde aanbrengen, de waarheid dienen);

- om de verantwoordelijkheid die aan het beroep als zodanig verbonden is uit te oefenen (plicht-ethiek);
- om de commerciële belangen van het blad te dienen (Muckraking die geld oplevert; wie mest harkt verdient slijk);
- om de eigen status als beroepsbeoefenaar te verhogen, t.o.v. collega's en andere media.

Ik neem er één uit: de dienst aan de samenleving, omdat journalisten zich, gezien de jurisprudentie inzake het verschoningsrecht, graag op dit "algemeen belang" beroepen. Peeters heeft in zijn dissertatie terecht gesteld dat het beroep op het algemeen belang als rechtvaardigingsgrond voor aanvallen op en belediging van groepen niet onder alle omstandigheden opgaat (Peeters, 1980, 65). Het algemeen belang moet, aldus Peeters, behoren tot de maatschappelijke taak van diegene, die er een beroep op doet (ook: Aubel, 69). Diemer (zelf) heeft er op gewezen dat t.a.v. de jurisprudentie mag worden aangenomen dat de behartiging van het algemeen belang in ieder geval tot de taken van de pers behoort (Diemer, 1978, 20). De waakhondfunctie van de pers wordt niet alleen toegelaten, maar ook positief gewaardeerd, zelfs hoger gewaardeerd dan de waakhondachtige functie die privé-personen zich denken te moeten aanmeten. Uiteraard behoort het signaleren en waarschuwen voor misstanden en mensen niet tot het *monopolie* van de pers, maar de rechter acht het over het algemeen eerder aanvaardbaar wanneer de pers deze taak vervult dan wanneer dit door een privé-persoon gebeurt (Peeters, 1980, 89). Hier zit een ethische knoop. Stel dat we zouden kunnen bepalen wat algemeen belang ongeveer is, nl. als iets dat de meesten van ons en soms ons allen onder bepaalde omstandigheden betreft (gevaar van buiten, instorting van het politiek systeem, de bedreiging van de gezondheid op grote schaal, etc.). Het ethisch pluralisme waarmee en waarin wij leven zal dan onmiddellijk het woord "algemeen" en het woord "belang" aan multi-interpretatie blootstel-

len. Ethisch gezien zal ik bv. nooit aanvaarden dat journalist A van blad B voor mij uitmaakt wat "algemeen belang" is, terwijl ik met journalist C van blad D wel degelijk moreel instem wat zijn keuze, methodiek van investigatie, etc., betreft. Ik heb dus de vrijheid mij tegen interpretaties van algemeen belang te verzetten. De rechter kan ook nooit alle individuele of groepsoordelen over investigatie samenvatten en tegelijk laten gelden. Dit includeert dat de diverse normen, alle op sociaal-ethische uitgangspunten gefundeerd, tegelijkertijd kunnen gelden in de maatschappelijke discussie over investigatie.

Neerleggen bij een juridische uitspraak betekent nog niet dat men zijn normen of mening verandert. Vrije meningsuiting includeert in ieder geval ook dat individuen en groepen zich, los van welke juridisch oordeel dan ook, vrij kunnen uiten over methodiek en onderwerpkeuze van onderzoekende journalisten. Zelfs het onderzoeken zelf kan en mag onderwerp van investigatie zijn. Ik wijs op het boek "The Brass Check" van Upton Sinclair (1920) over muckraking bij de media zelf en het onderzoek van Bonville onder Canadese journalisten naar hun investigatie-activiteiten (Bonville, 1977).

Terug naar de criteria, het allermoeilijkste onderdeel van onze discussie. Hoe kun je die criteria enigszins aanvaardbaar formuleren in een pluralistische samenleving als de onze. Ik kom terug op de eerder genoemde drie-deling: individuele normen, beroeps- en branche-gebonden normen en (algemeen) maatschappelijke normen. En ik gebruik daarnaast in een matrix-relatie normomschrijvingen van dat wat "goed" is, bv. verantwoord zijn, vrij zijn en betrouwbaar zijn. Ik score deze negen relatievelden:

	verantwoordelijk	vrij	betrouwbaar
individuele normen van de journalist	1	2	3
normen van eigen blad en branche	4	5	6
maatschappelijke normen	7	8	9

Ik werk die relatievelden niet per stuk uit, maar geef met enkele voorbeelden aan hoe gecompliceerd een en ander is. De individuele journalist die zelf vindt dat hij *vrij* is onder valse voorwendsels ergens binnen te dringen om informatie te krijgen en dat kan verantwoord, kan door de *verantwoordelijke* redactie van zijn blad worden teruggefloten of voor het forum van de publieke opinie worden afgestraft. Een redactie van een blad kan een journalist verzoeken iets te onderzoeken, omdat zij meent dat dit noodzakelijk en verantwoord is, terwijl het individuele normbesef van de journalist "neen" zegt. Een op zichzelf betrouwbaar gebleken blad kan soms ernstig de vrijheid van een individu schade berokkenen door publicaties. Kortom: er is conflictstof te over! De journalist kan eigen normen (carrière-kansen) meer laten gelden dan zijn blad dat wil of het maatschappelijk oordeel kan verdragen. Hij kan zelfs dat eigen belang laten prevaleren boven het belang van de aangevallene. Wat is dan "goed", als we met Roscam Abbing "goed" noemen, wat "ja" doet tegen de medemens en "kwaad" wat "neen" doet (Roscam Abbing t.a.p.).

Ik werk dit niet nader uit, maar ik heb naar ik meen aangegeven dat criteria op zichzelf altijd gerelateerd zijn aan andere criteria, daardoor (mede) bepaald worden en nooit zelfstandig valide kunnen zijn. Zij zijn steeds "relatief" geldig. Normen als eerlijkheid, oprechtheid en waarheid kunnen in de intentie van degene die ze nastreeft hoog scoren, maar door ontvangers kunnen ze worden afgedaan als manipulatie, leugen en bedrog. Journalisten communiceren en dat betekent in ieder geval dat zij hun criteria onthullen en (dus) ter beoordeling aanbieden.

Communicatieve ethiek houdt in, dat men het alleenrecht van normstelling

verliest door openbaar te maken. Normen worden valide door ze te operationaliseren. Hier ligt de bekende ethische spanning tussen "over" normen spreken en "uit" normen handelen. De ontvanger bepaalt (mede) de normen van de zender. Dit betekent o.m. dat de journalistiek wel zelf normen kan opstellen (bv. in gedragsregels), maar die zullen getoetst moeten kunnen worden in de maatschappelijke discussie aan het oordeel van hen op wie het handelen van de journalist is gericht, het publiek of groepen daaruit.

Sociaal-ethisch – ik spreek niet in juridische termen – kan nooit één onafhankelijke morele macht, in dit geval investigatie-journalistiek over ontvangers getolereerd worden. Dat wil zeggen, dat op een of andere wijze de samenleving gesprekspartner is bij het vaststellen en hanteren van journalistieke normen. Dat is een teer punt en ik heb herhaaldelijk persoonlijk ervaren hoe grimmig en persoonlijk de journalistieke wereld reageert, indien men zich op goede gronden wil mengen in de journalistieke interpretatie van eigen vrijheden en verantwoordelijkheden. Dat maakt helaas de journalistieke wereld niet altijd tot een gerespecteerd gesprekspartner.

Hoe die criteria, waarin algemeen belang, commercieel belang, persoonlijk belang, concurrentie belang, etc., verweven liggen, exact moeten worden geformuleerd, acht ik niet mijn taak. Ik meen dat de journalistieke wereld, als initiatiefnemer, zelf uitspraken moet doen t.a.v. de criteria die zij zelf denkt te moeten aanhouden en die ook aan het publiek ter beoordeling moeten worden meegedeeld. Dat geldt ook voor de morele basis onder de claim op het verschoningsrecht, dat binnen de sociaal-ethische context nauwelijks een plaats kan hebben. Ook andere communica-

tieve beroepsvelden hebben zich gepresenteerd en effectieve kanalen geopend om klachten in te dienen.

Tenslotte is het voor mij de vraag of de samenleving niet moet letten op een al te grote dominantie van de pers in de uitoefening van het investigatie-recht. Veel bijkomende belangen bederven soms de zuiverheid van de investigatie. Bij bijzondere gevallen zou ik eerder de voorkeur geven aan de "parlementaire enquête" over bepaalde zaken, dan aan "investigative reporting" van één journalist of één blad, hoewel ik het laatste zeer wel in bepaalde gevallen vooraf zie gaan aan het eerste. Bij de recente affaire Van Dijk, inzake racistische uittalingen, werd door een medium geëist dat de minister na zijn uitvoerige verklaring in de Tweede Kamer nog eens nader aan de tand gevoeld diende te worden door journalisten. Op zichzelf is daar uiteraard niets op tegen, wel is er iets op tegen dat dit als *noodzakelijk* wordt geclaimd, alsof er een soort *recht* aan ten grondslag ligt.

In het algemeen concluderend zou ik er voor willen pleiten dat de "investigative reporting" allereerst door de journalistieke wereld duidelijker wordt geprofileerd en ter discussie wordt gesteld.

NOOT

Uit reacties op deze toespraak bleek mij dat er verschil van mening is over de vraag of Investigative reporting (journalism) al dan niet onder New Journalism valt. Ik meen dat dit wel het geval is en volg hierin M. Rooy, die onder New Journalism onder meer ook New-non-fiction Journalism, Alternative Journalism, Journalism Reviews, Advocacy Journalism, Counter Culture Journalism en Precision Journalism verstaat. Onder Alternative Journalism rekent hij behalve de "oude" muckraking ook Investigative Reporting. (M. Rooy, Syllabus New Journalism, PAO-cursus PR en Voorlichting 1980).

LITERATUUR

- Aubel, C.P., Persoon en pers, 1968.
Banning, W., Sociale ethiek, z.j.
Bonville, J. de, Le journaliste et sa documentation, 1977 (Quebec).
Boon, P.J., Zonder voorafgaand verlof; de vrijheid van meningsuiting in het Nederlandse recht, 1981.
Diemer, E., Bescherming van het individu ten opzichte van de communicatie-media; Praeadvies N.J.V., 1978.
Graaf, J. de, Elementair begrip van de ethiek, 1972.
Fretz, L., Ethiek als wetenschap, 1980.
Mackie, J.L., Ethics; investing Right and Wrong, 1977.
Meiden, A. van der, Mensen Winnen, (diss), 1972.
Meiden, A. van der, Reclame en ethiek (derde ed.), 1981.
Meij, J.M. de, De vrijheid en de verantwoordelijkheid van de pers, 1975.
Peeters, J.A., Het primaat van de vrijheid van meningsuiting, 1980.
Roscam Abbing, P.J., Het ethisch evidente; in: God, goed en kwaad (Feestbundel H.J. Heering), 1977.

Voor de tekst van de genoemde verdragen zie ook:

Rechten van de mens in verdragen, verklaringen, resoluties, een Ars Aequi uitgave, 1979.

Daarbij zal stellig ook duidelijk worden dat niet alles journalistiek is wat zich zo noemt. In een vrije samenleving als de onze moet het mogelijk zijn deze discussie op nivo van de grond te krijgen, zoals hopelijk vandaag een aanzet daartoe wordt gedaan. Wellicht kunnen wij vertrekken vanuit de rechten van de medemens om gerespecteerd te worden in zijn persoonlijke en functionele handelen en niet vanuit belangen van politieke, beroepsmatige en algemene aard. De "investigative reporting" die "neen"-doet t.o.v. mensen, mensen opoffert aan maatschappelijke en politieke belangen, brengt zooffers op het altaar van een griezelig neomoralisme. Dat brengt ons nog eens terug naar die kernvraag: wat is dat recht precies, op grond waarvan ik het doe, als ik óm en óver mensen heen moet om gelijk te krijgen. Men kan moreel gelijk hebben, zonder het ooit te krijgen.

Het is uitermate moeilijk om de belangen uit elkaar te houden bij de beoordeling of men mag en zal publiceren. Wellicht is de oude medische norm nog te gebruiken: "in dubio abstinence", zie er van af als U twijfelt. Ik zou er aan toe willen voegen: en bedenk U nog een keer als U zekerheid hebt.

Levensbijzonderheden van E. Diemer

Geboren 14 augustus 1911 te Rotterdam. Marnix-Gymnasium aldaar.

1931 - 1936: studie rechtswetenschappen Vrije Universiteit.

5 november 1937: promotie aan Vrije Universiteit op proefschrift "Vrijheid van drukpers"; promotor prof. mr. A. Anema.

1937: journalist/redacteur bij de De Rotterdammer-bladen (De Rotterdammer, Nieuwe Haagse Courant, Nieuwe Leidse Courant, Dordts Dagblad, Nieuwe Utrechtse Courant).

1940 - 1945: advocaat en procureur te 's-Gravenhage, resp. Rotterdam.

Na de bevrijding: hervatting van de journalistiek.

Van 1 januari 1946 tot 31 maart 1971: hoofdredacteur Kwartet-bladen (De Rotterdammer, Nieuwe Haagse Courant, Nieuwe Leidse Courant, Dordts Dagblad).

Van 1945 tot heden: lid Persraad.

Van 1945 tot 1960: lid commissie Voorontwerp Perswet.

Van 1948 tot 1973: lid van de Raad van Tucht der Federatie van Nederlandse Journalisten, resp. van de Raad voor de Journalistiek.

Van 1951 tot heden: lid, later omgezet in associate member, International Press Institute.

Van 1952 tot 1958: voorzitter Protestantse Journalisten-Kring; bij afscheid benoemd tot erelid, daardoor later erelid Federatie van Nederlandse Journalisten resp. Nederlandse Vereniging van Journalisten; erelidmaatschap neergelegd in 1976 bij toetreding NVJ tot FNV.

Van 1952 tot 1958: bestuurslid Federatie van Nederlandse Journalisten.

In 1958 benoemd tot buitengewoon lector in de perswetenschap aan de Vrije Universiteit.

Van 1958 tot 1981: lid van het college van curatoren der Nederlandse Persbibliotheek, sedert 1960 tevens voorzitter.

Van 1965 tot 1966: voorzitter Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren.

Van 1968 tot heden: lid Nationale Unesco Commissie.

In 1971 benoemd tot gewoon lector communicatiewetenschap aan de Vrije Universiteit.

Van 1972 tot heden: lid redactie Massacommunicatie.

Van 1972 tot heden: lid/medeoprichter Werkgroep Interacademiaal Overleg Communicatiewetenschap.

Van 1973 tot 1977: bestuurslid (kroonlid) Nederlandse Omroep Stichting.

Van 1973 tot 1981: lid bestuur Stichting Onderzoek Massacommunicatie.

Van 1974 tot 1981: bestuurslid Stichting Studie Tijdschriften.

Van 1975 tot 1977: lid/voorzitter commissie van wege het Ministerie van Justitie ter begeleiding en evaluatie van de opsporingsberichtgeving ter televisie.

Van 1 januari 1980 tot 1 september 1981: gewoon hoogleraar in de communicatiewetenschap aan de Vrije Universiteit.

Enige publikaties van E. Diemer

Vrijheid van drukpers, dissertatie, 1937.

Wijsbegeerte en sociaal leven, in *verzamelbundel Wijsbegeerte en levenspraktijk*, 1948.

Vrijheid van drukpers: de kanalen open, in *jubileumbundel-Dooyeweerd*, 1952.

De christelijke dagbladpers, in *A.R. Staatskunde*, 1955.

De krant in het gezin, in *verzamelbundel De Massacommunicatiemiddelen*, 1961.

De vloed van nieuws, en zijn invloed, in *Regelrecht*, 1964.

De journalistieke ontwikkelingen in de laatste jaren, in *jaarverslag Nederlandse Dagbladpers*, 1965.

Bijdrage over de pers, in *Missie integraal*, 1967.

Pers en Ethiek, in *Cahiers over Massacommunicatie*, 1970.

Werking en invloed van de publiciteitsmedia, in *VU-visies op mens en maatschappij*, 1971.

Enig commentaar op het commentaar en zijn selectie, in *afscheidsbundel-M. Rooij*, 1971.

Dagbladpers, maatschappij en onderneming: wetenschappelijke en ethische aspecten, in *Dagblad ter sprake*, 1974.

De media in de Sowjet-Unie, in *Civis Mundi*, 1975.

Grondwet en persvrijheid in *Kerstnummer Grafisch Nederland*, 1976.

Bescherming van het individu ten opzichte van de communicatiemedia, *Preadvies Nederlandse Juristen-Vereniging*, 1978.

De krijgsmacht en de andere media, in *verzamelbundel De krijgsmacht in de samenleving*, 1979.

Kernenergie en de media, in *Discussiepunten in het kernenergie debat*, 1980.

Persrecht en persethiek, in *Het Tijdschrift*, 1980.

Remarks on the relationship between newspapers and readers, in *verzamelbundel Ethics and mass communication*, 1980.

De consument niet altijd zijn zin geven, maar wèl met respect bejegenen, in *TNO-Project*, 1980.

Enig commentaar bij een commentator, in *Doctor Algra, de Friese senator*, 1980.

Samenhangend beleid en criteria, in *NOTU-schrift*, 1981.

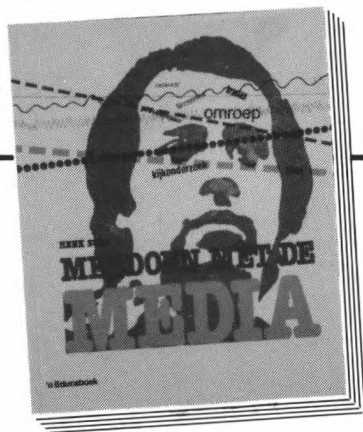
Gegevens omtrent de auteurs

Dit themanummer van MASSACOMMUNICATIE over *Journalistiek en Ethiek*, dat wordt uitgebracht ter gelegenheid van het emeritaat van Prof. Dr. E. Diemer, is onder de speciale redactie van Prof. Dr. J.J. van Cuilenburg en Dr. G.W. Noomen tot stand gekomen.

Prof. Dr. J.J. van Cuilenburg is hoogleraar bij de vakgroep Kommunikatiewetenschap V.U., Amsterdam.

Dr. G.W. Noomen is wetenschappelijk hoofdmedewerker met leeropdracht bij de vakgroep Internationale Betrekkingen, V.U., Amsterdam.

Prof. Dr. A. van der Meiden is wetenschappelijk hoofdmedewerker in de Massacomunicatie en bijzonder hoogleraar in de Public Relations aan de R.U. te Utrecht.

Henk Suèr's

''Meedoen met de media'':

vertrekpunt voor de cursus Maatschappijleer?

Het thema "media" lijkt maar één beperkt aspect van de stof voor maatschappijleer. Toch kan het uw centrale thema worden. Want de raakvlakken zijn legio. De media behandelen... alles wat er gebeurt. En van de media krijgt de burger het gros van zijn informatie, slecht of goed!

Een kritische opstelling tegenover de media en hun beweringen kan een grote stap naar volwassen burgerschap betekenen.

Bij de onderwerpen die Suèr zo puntig in 28 hoofdstukken behandelt vindt u o.a. Bewustwording door informatie; Vrijheid van meningsuiting; Invloed op de massamedia; Reclame en propaganda.

Een vragenkatern zet aan tot zelf-werken en zelf-denken...

ISBN 9011 877039 / 1e dr. / 136 blz. / f 16,50

Educabook

Postbus 48, 4100 AA Culemborg, Tel. 03450-71911